

Attende tværfaglige vikingesymposium

Københavns Universitet 7. maj 1999

med bidrag af

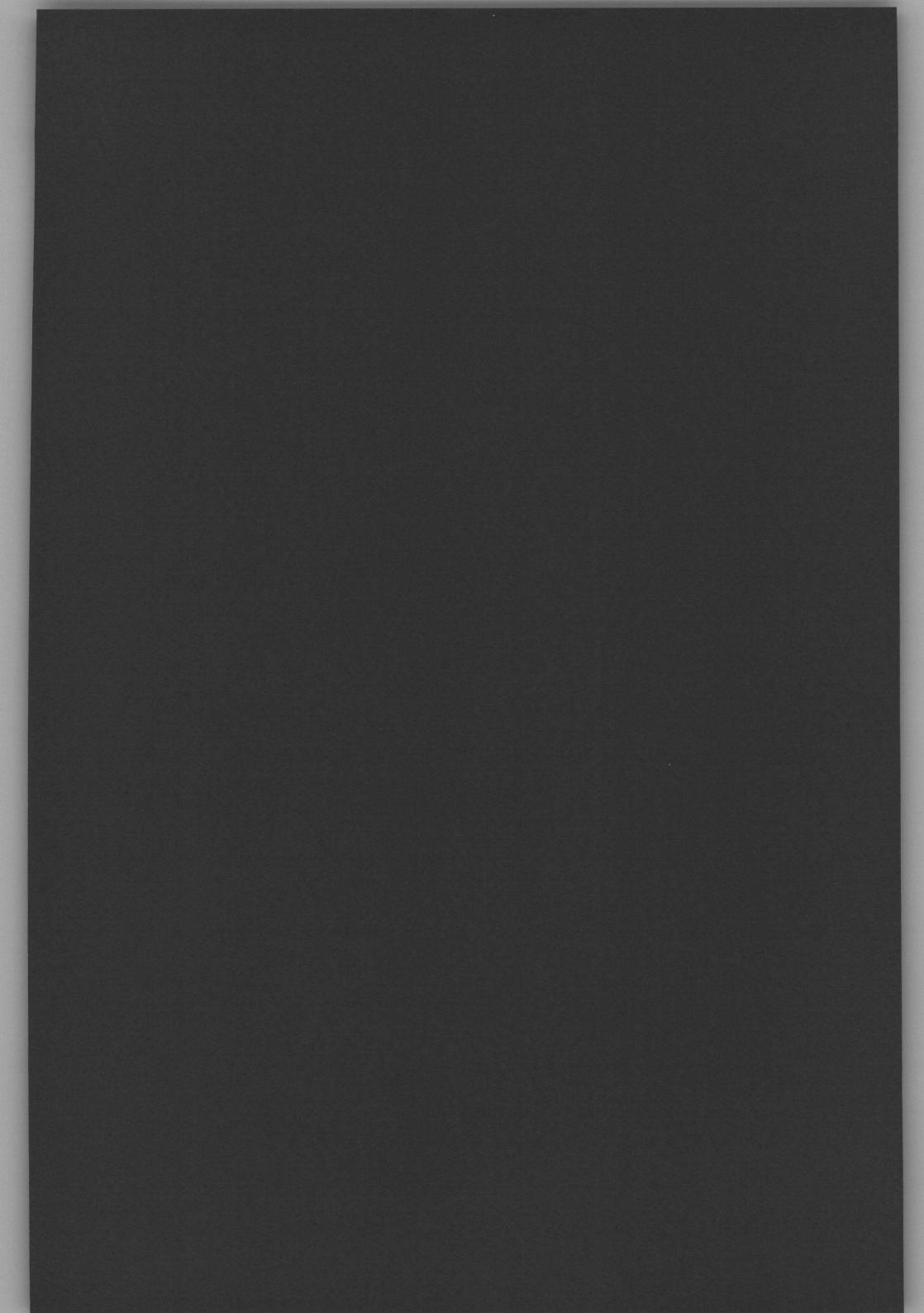
Birgitta Hårdh

Jens Christian Moesgaard

Maria Cinthio

James Graham-Campbell

Købes gennem Forlaget Hikuin, Moesgård, DK-8270 Højbjerg

with similar stamped decoration.³⁰ The Vestre Rom and Munkholm rings provide us with exact parallels for the form of the Hon finger-ring - and one might even suppose that its beading represents a simplification of the stamped ornament on the two arm-rings.

The final factor which points to Danish influence on the Hon rings is that they are also weight adjusted to the unit of 100 g (see Appendix). We have seen how the weight unit of 100 g used for the Permian rings was adopted by Danish goldsmiths, most clearly in the Vester Vedsted hoard. The weights of the Hon rings are as follows: 11 units for the larger of the two neck-rings and 3 for the Jesser, with the arm-rings weighing 1, 3 and 4 units. The maximum deviation from the standard is strikingly small, being 2% (that is, at most, 2.1 g per 100).

This statistical observation provides a convenient conclusion to this short discussion of rings and things - and some possible Danish influences on southern Norway in the ninth century.

Appendix: the weights of the gold rings in the Vester Vedsted and Hon hoards

Vester Vedsted hoard

Neck-ring	195.9 g (= 2 units)
Neck-ring:	100.9 g (= 1 unit)
Arm-ring:	103.6 g (= 1 unit)
Arm-ring:	97.5 g (= 1 unit)
Arm-ring:	48.8 g (= ½ unit)
Arm-ring:	27.3 g (= ¼ unit)
Arm-ring:	24.1 g (= ¼ unit)

Cut rod:	51.1 g (= ½ unit)
Cut rod:	50.0 g (= ½ unit)

Hon hoard

Neck-ring:	1105.9 g (= 11 units)
Neck-ring:	296.1 g (= 3 units)
Arm-ring:	408.4 g (= 4 units)
Arm-ring:	303.6 g (= 3 units)
Arm-ring:	101.0 g (= 1 unit)

30. 'Danefæ 1990', 182, fig., in *Arkæologiske udgravnninger i Danmark 1990* (København, 1991).

kg (that is to say its gold content was more or less equivalent to that of the entire Hon hoard); it may well therefore have been weight adjusted to 20 units. In its great size and annular form the Tissø neck-ring provides the closest known parallel to the Hon rings (even if much heavier), although I have recently re-published a lost gold neck-ring from Scotland which I believe should also be dated to the late ninth or tenth century.²⁶

In conclusion, therefore, it is my suggestion that the Hon neck-rings can no longer be regarded as imports from Russia, but are to be considered instead as of southern Scandinavian manufacture (i.e. made in Denmark or Norway) – and that they are to be broadly dated to the mid-ninth century as a type of newly-fashionable prestige ornament. By extension, a similar origin and date applies to the two twisted and plaited rod arm-rings which, on the basis of their form and construction, may have been manufactured to pair with the neck-rings.

The most obvious characteristic of the three Hon arm-rings is that each one was made using a different technique (one plaited; one twisted; and one plain rod). In respect of their simplicity, however, there are obvious similarities between the Hon rings and those in the Kiev hoard, mentioned above (dating from the late ninth or early tenth century), and they are also quite well matched by the four gold arm-rings in the Norwegian hoard from Slemmedal, Aust-Agder, which has a suggested deposition date of about 925.²⁷

The form of the Hon finger-ring, with its partially overlapping length of rod, is however unusual, although it can be paralleled in Norway by that of a stamp-decorated silver arm-ring in a coinless hoard from Vestre Rom in Vest-Agder.²⁸ My personal belief is that the rings in the Vestre Rom hoard are of ninth-century Danish origin, as also are those in the coinless hoard from Torvik in Møre,²⁹ and this would seem to be borne out by the recent discovery in Denmark – at Munkholm, Damsholte on Møn – of a closely related gold arm-ring,

26. J. Graham-Campbell, *The Viking-Age Gold and Silver of Scotland (A.D. 850-1100)*, Edinburgh 1995, 153–4, no. S2, pl. 73, a.

27. C. Blindheim, 'Slemmedal-skatten', *Viking*, 45 (1981), 5–31.

28. Grieg, 'Vikingetidens skattefund', 239, no. 61,a.

29. Ibid., 250–1, no. 92.

Carolingian coins (and some other silver), just to the south of the Danevirke, at Pöschendorf. The coins provide a *terminus post quem* of about 790/94 for the deposition of this hoard.²⁰

This brings us back to Denmark and to a coinless hoard from Duesminde, on Lolland, because this contains a two-rod twisted gold arm-ring, together with spiral rings of a type known only from Gotland and Denmark. As noted by Munksgaard: 'The spiral rings found on Gotland are dated to the 9th and the first half of the 10th century A.D.. by Arabian coin associations. The Danish rings are from the same period, although the dating is more uncertain, as only one Danish find is dated by coins'.²¹ This is a hoard from Sønder Kirkeby on Falster which has a *terminus post quem* of 846/7, making it the earliest mixed hoard known from present-day Denmark.²²

Whatever the exact date of the Duesminde hoard, it is surely much earlier than the next coin-dated hoard from Denmark to contain gold rings - that from Vester Vedsted, near Ribe, which has a *terminus post quem* of 913/14 and a suggested deposition date of about 925.²³ The Vester Vedsted hoard includes two gold neck-rings and five gold arm-rings which are weight adjusted using the unit of 100 g, with two gold rods having been cut so as also to conform to this system.

Gold neck-rings are exceptionally rare in Viking period hoards. In 1958, Stenberger noted a total of only seven, including the two Hon examples.²⁴ Since then a massive neckring has been found at Tissø, on Sjælland, which is made from four pairs of twisted rods; this has been attributed a tenth-century date on the basis of its terminal knob which is decorated with an unusual Borre-style knot with foliate details.²⁵ It has a diameter of over 30 cm and will originally have weighed about 2

20. Wiechmann, 'Edelmetalldepots der Wikingerzeit in Schleswig-Holstein', 408-15, no. 31, pls 11-12.

21. Munksgaard, 'Skatfunden fra Duesminde', 112.

22. R. Skovmand, 'De danske skatfund fra vikingetiden og den ældste middelalder indtil omkring 1150', *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 1942, 1-275, at 35, no. 9.

23. Ibid., 71-4, no. 15; A. Kromann, 'The latest Cufic coin finds from Denmark', in K. Jonsson and B. Malmer (eds), *Sigtuna Papers*, Stockholm/London 1990, 183-95, at 186, Table 3, dates its latest Cufic coin to 914-43 which is thus, strictly speaking, the true *terminus post quem* for the hoard.

24. Stenberger, *Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit*, 1, 83, note 2.

25. E. Munksgaard, 'En guldhalsring fra Nordvestsjælland', *Fra Holbæk amt* 1997, 6-20.

FIGUR 6. The plain gold arm-ring from the Hon hoard (photo: Eirik Irgens Johnsen, UO, Oslo).

This hoard consists of 1.7 kg of silver contained in a Badorf-ware pot. There are 72 Carolingian coins which date its deposition to about 850, as well as three ancient Islamic coins mounted as ornaments. In addition, there are ingots, broad band penannular arm-rings (of possible Frisian/Frankish origin), an elaborate strap-end (also perhaps Frankish), and the remains of both a twisted rod neck-ring and a twisted rod arm-ring.¹⁸ The neck-ring has parallel-sided end-plates of Hårdh's type 4 (with hook/hook clasps) which has a pronounced Western Scandinavian focus.¹⁹

The Westerkliif hoard provides the earliest hoard evidence so far for a twisted rod neck-ring, but that twisted rod armrings, at least, were being made in Western Europe earlier - as early as the beginning of the Viking period - is indicated by three fragments found in a pot with

18. Ibid., nos 3-4, pl. 3, 1-2.

19. Hårdh, *Silver in the Viking Age*, 48.

appearance, and in being penannular, with a loop at one end and a faceted knob at the other. Once in Scandinavia, they were normally wound into spiral arm-rings. It is important to remember that these rings are weight adjusted, mainly to around 100 and 200 g.

In her recent book on the twisted and plaited rod neck-rings from Scandinavia, Hårdh did not discuss their origins, being concerned instead with their regional developments during the Viking period.¹³ It is, however, important to note her conclusion that: 'the study of coin-dated hoards [within Scandinavia and the Baltic region] showed that there is a displacement in time from west to east, with a concentration of the early datings in the west and mainly late datings in the east'.¹⁴

The oldest coin-dated neck-rings known from Scandinavia today are the two complete examples, made of twisted rods, which were found together with spiral rings in the Sandby hoard, from Öland, which has a *terminus post quem* of 894 for its deposition.¹⁵ There is, however, one earlier coin-hoard containing a fragment of twisted rod neck-ring from Rantrum, in Schleswig, which was Danish territory during the Viking period; this hoard also contains ingots and some other silver, including thirteen Islamic coins which provide a *terminus post quem* of 873 for its deposition.¹⁶

However, there is now good evidence from outside Scandinavia that rings were being manufactured from twisted rods before the mid-ninth century, in particular from the newly-published silver hoard of Scandinavian type found at Westerklief, in 1996, on a former island in the north of Holland.¹⁷

13. B. Hårdh, *Silver in the Viking Age. A Regional-economic Study*, Stockholm 1996 (Acta Archaeologica Lundensia, series in 8°, 25).

14. *Ibid.*, 82.

15. *Ibid.*, 65-6, 203.

16. R. Wiechmann, 'Edelmetalldepots der Wikingerzeit in Schleswig-Holstein, *Offa-Bücher*, 77 (1996), 1-745, at 422-6, no. 33, pls 13-18.

17. J. Besteman, 'Die Vondst van Westerklief, Geemente Wieringen: Een Zilverschat uit de Vikingperiode', Oudheidkundige Medelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, 77 (1997), 199-226.

FIGUR 5. The twisted gld arm-ring from the Hon hoard. (Photo: Eirik Irgens Johnsen, UO, Oslo).

rivers'.⁹ This idea goes back to Friis Johansen's publication of the Terslev hoard in 1912,¹⁰ and it was that adopted by Mårten Stenberger.¹¹ In this connection, Stenberger was particularly struck by the supposed extent of the Byzantine element in the Hon hoard (although in reality, as noted earlier, this probably amounts to only a couple of ornaments and two coins). In fact, so convinced was Stenberger of a Russian origin for the Hon rings that he dated the hoard's deposition to the first half of the tenth century so as to place it nearer in time to the Gnezdovo hoard.¹²

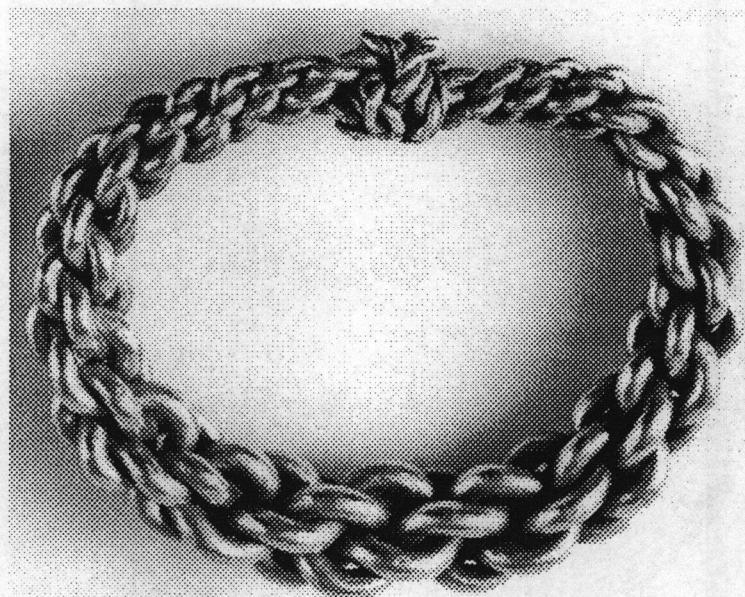
As Birgitta Hårdh describes in her paper (see above), the distinctive type of neck-ring which reached Scandinavia in the ninth century from Russia, together with the early Islamic coins, is the so-called 'Permian' type. This is completely different in form and manufacture from the Hon neck-rings: in being made from a single silver rod with a cord-like

9. E. Munksgaard, 'Skattekundet fra Duesminde', *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 1962, 92–112, at 112.

10. K. Friis Johansen, 'Sølvskatten fra Terslev', *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 1912, 189–263, at 217–22.

11. M. Stenberger, *Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit*, I, Stockholm 1958, 88–90.

12. *Ibid.*, 88, note 4.

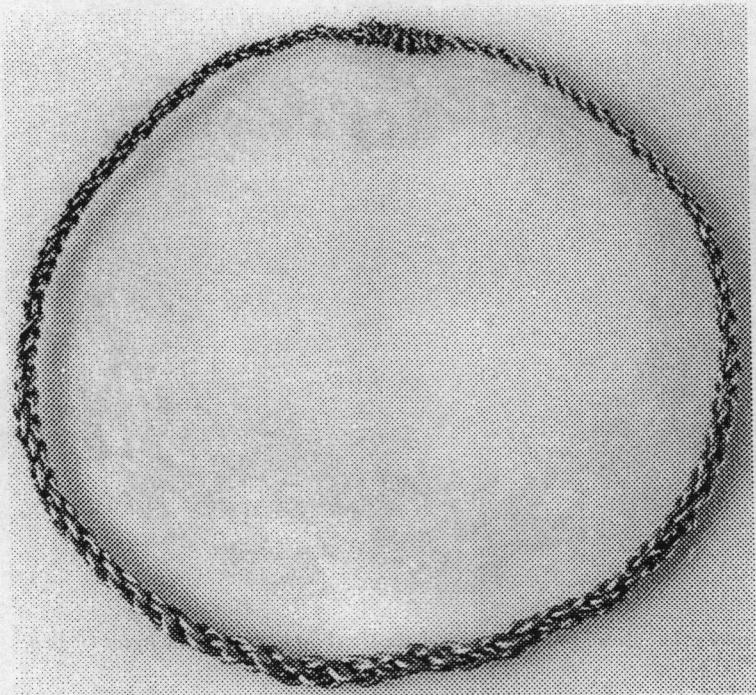
FIGUR 4. The plaited gold arm-ring from the Hon hoard. (Photo: Eirik Irgens Johnsen, UO, Oslo).

of the three such silver rings (themselves doubtless of Scandinavian manufacture) in the Gnezdovo hoard which has a *terminus post quem* of 953/4 for its deposition.⁷ More relevant, however, is a hoard from central Kiev, consisting of almost 3,000 Islamic coins (the latest dating from 906) deposited in a sealed container together with six gold arm-rings, of both single and twisted rod construction; given the find-place, it is interesting to note the recent comment by O. I. Davidan and I. Jansson that 'arm-rings of this type are considered to be Scandinavian'.⁸

Such contrasts therefore with much conventional Scandinavian opinion. For instance, Elizabeth Munksgaard wrote thirty years ago: 'To all appearances the plaited and wound necklets and armlets originated in the areas around the Black Sea and spread thence to Scandinavia by way of the Viking trade routes along the Russian

7. *Ibid.*, 78, fig. 5; the hoard is cat. no. 304.

8. *Ibid.*, 308, cat. no. 308.

FIGUR 3. The lesser gold neck-ring from the Hon hoard (Photo: Eirik Irgens Johnsen, UO, Oslo).

around the hoop, creating an adjustable diameter. The rod is transversely grooved, except for the ends which are plain – the opposite treatment, in fact, to that of the single-rod arm-ring.

It is often stated that the two neck-rings were made in Russia (as recently, for example, by Irmelin Martens),⁶ but I have not been able to discover any comparable material in Russia or the Ukraine to justify this suggestion. In fact, I am not even aware of any ninth-century hoards from Russia which contain neck-rings made from twisted rods. As in Scandinavia, twisted and plaited neck- and arm-rings, generally of silver, are characteristically found in tenth- and eleventh-century hoards. Large annular neck-rings are most exceptional and I know only

6. *Ibid.*, 234, cat. no. 26.

FIGUR 2. The large gold neck-ring from the Hon hoard (photo: Eirik Irgens Johnsen, UO, Oslo).

from just one gold rod which has its ends twisted around each other (fig. 6). The rod is plain, except for the twisted ends which have been transversely grooved to create a beaded effect. There is also a little extra loop construction therefore this ring matches the greater of the two neck-rings. The last of the three arm-rings differs from all the rings so far discussed in that it is much simpler in its construction, being formed from just one gold rod which has its ends twisted around each other (which is something of a mystery because it does not seem to have become detached from either of the neatly finished ends).

The finger-ring for consideration here differs again in construction, even if, like the previous arm-ring, it is formed from a single gold rod (fig. 1, upper). This overlaps itself so as to form a double coil for approximately half its circumference; its ends are then loosely twisted

Carolingian pendants and a couple of Byzantine origin, including an inscribed chain-link. In addition, there is one Anglo-Saxon ornament – a ninth-century Anglo-Saxon gold finger-ring – but this was clearly in secondary use as a pendant because its additional gold loop renders it unwearable on a finger (fig. 1, lower).

However, if this Anglo-Saxon finger-ring is included in the total, there are seven rings in the Hon hoard – and not the ten which feature in a well-known photograph which has often been reproduced.⁵ The other six rings consist of two large neck-rings and three arm-rings, together with one Scandinavian-type finger-ring; all are completely annular in form.

The larger and heavier of the two neck-rings is unique (fig. 2). It was initially formed by twisting together three gold rods, but then this triple rod was divided into six sections for the insertion of five, equally spaced, knobs which have beaded collars and which are variously decorated with punched circles or engraved scrolls. The link between the ends of the ring was formed by two of the rods being simply wound around the third which was then left to extend as a plain rod, with its own ends being just twisted together. The lesser of the two neck-rings (fig. 3) is only slightly smaller in diameter' (measuring 23 cm, as opposed to 26 cm), but it is far less massive, weighing only some 300 g in contrast to the former's weight of over 1.000 grams. It also differs in having been formed by plaiting together six gold rods, the ends of which have just been crudely wound around each other.

The heaviest of the arm-rings is formed from five gold rods which have been well plaited together, but given crudely knotted ends (fig. 4). In both form and construction therefore it matches the lesser of the two neck-rings. The second arm-ring is intermediate in weight between the other two (see Appendix) and is formed from three tapering gold rods which have been twisted together (fig. 5). The link between its ends is formed by two of the rods being wound around the third which then continues as a plain rod. In both form and construction therefore this ring matches the greater of the two neck-rings.

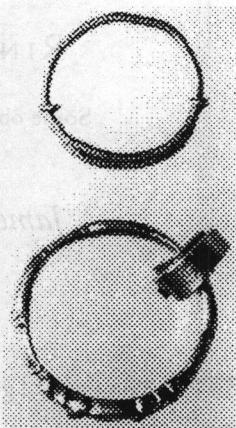
The last of the three arm-rings differs from all the rings so far discussed in that it is much simpler in its construction, being formed

5. As recently, for example, in E. Roesdahl (ed.), *Viking og Hvidekrist. Norden og Europa 800-1200* (København 1992), 91, fig. 3; the hoard is cat. no. 26.

the complete necklace would have been especially magnificent. It is possible of course that there might have been more than one necklace in the hoard – or even several festoons – because we have no knowledge of how the beads and the pendants were originally strung, but even so there is no reason why all this material should not have been worn together by one individual. In addition, there is a single brooch in the form of a spectacular trefoil mount from a baldric of Carolingian workmanship which has been fitted with a silver pin. Finally, there are the rings. So the hoard consists entirely of complete personal ornaments which I believe myself to have been deposited for sacrificial or votive reasons, although this is a matter of some debate. Given that the hoard was found by a workman engaged in draining a bog, it seems reasonable to suppose that it had been deposited in a watery place with no intent that it should be recovered (in life, at any rate).

The coins are a mixed collection, with almost a 500-year chronological spread: Roman, Byzantine, Islamic, Carolingian and Anglo-Saxon, the latest of which date to the mid-ninth century. Their detailed study by Kolbjørn Skaare has resulted in his proposal that the coin collection was most probably assembled in northern France – and that it was deposited before the last two decades of the ninth century when the large influx of Kufic silver dirhems would have meant that plenty should have been available by then for inclusion in such a hoard.⁴ It would appear therefore that this treasure was deposited sometime during the 850s to 870s – in other words during the third-quarter of the ninth century.

The objects made – or adapted – as pendants are almost as varied in their origins as the coins, although many are in fact of indigenous manufacture, including a snake-pendant of Scandinavian form which has obvious similarities to the prow of the Oseberg ship. There are

FIGUR 1. The gold finger-rings from the Hon hoard, Buskerud, Norway (photo: Universitetets Oldsaksamling, Oslo).

4. K. Skaare, 'Der Schatzfund von Hon und seine munzen', in J. B. Berghaus et al. (eds), *Commentationes Numismatae* 1988, Hamburg 1988, 51–61.

RINGS AND THINGS

Some observations on the Hon hoard

James Graham-Campbell

The Viking period gold hoard found in 1834 on the farm of Hon in Buskerud fylke, in south-east Norway, has recently been subject to detailed study by an international team of specialists, under the leadership of Professor Signe Horn Fuglesang of the Centre for Viking and Medieval Studies, University of Oslo, who is currently co-ordinating the publication.¹ My main contribution to this project has been the study of six gold rings from the hoard and it is these which form the main subject of this short paper, but first it is necessary to outline the nature and contents of the hoard itself.

The Hon hoard weighs approximately 2.5 kg and it is therefore the largest gold hoard known from Viking period Scandinavia, although its contents are in fact of mixed materials. A larger gold hoard which contained ten Viking-type arm-rings is, however, on record from Ireland, but this has been melted down; it appears to have weighed about 5 kg.² The Hon hoard consists of more than 200 objects, but over 130 of these are beads, most of which are of glass, although there are six of gold and a few of semi-precious stone.³ The great majority of the gold ornaments, in addition to all twenty gold and silver coins, are mounted as pendants (and would thus have been in use as such) so that

1. This volume, which has eleven specialist contributors, will contain detailed descriptions and full discussion of the entire contents of the Hon hoard, its discovery and recent history, with full bibliographical references: in consequence, only selected sources will be cited here.
2. J. A. Graham-Campbell, 'A Viking Age gold hoard from Ireland', *Antiquaries Journal*, 54 (1974), 269-72.
3. The standard account is that by Sigurd Grieg in 'Vikingetidens skattefund', *Universitetets oldsaksamlingens skrifter*, 2 (1929), 177-311, at 182-98, but see also Øystein Kock Johansen, *Ejkers historie*, 1, Hokksund 1994, 324 ff.

- Galster, Georg & Jensen, Jørgen Steen: Mønter og møntstempel. *Archaeologica Lundensia VII*. Uppgrävt förflytet för PKbanken i Lund 1976, 179-186.
- Tusindtallets Danske Mønter fra den kongelige Mønt- og Medaillesamling. Danish coins from the 11th century in The Royal Collection of Coins and Medals*, ed. Jørgen Steen Jensen, 1995.
- Lang, James T.: *Viking-Age Decorated Wood*. Mediaeval Dublin Excavations 1962-81. Ser. B, vol. 1, 1988.
- Larsson, Stefan: Keramik. *Mårtenstorget i Lund. Arkeologisk undersökning 1997 – en kulturhistorisk redogörelse*, red. Conny Johansson Hervén. Arkeologiska rapporter från Lund nr. 21. Kulturen 1998.
- Malmer, Brita: Från Lund till Lappland. *Anico Amici. Festskrift till Gad Rausing*. 1997, 129-137.
- Malmer, Brita: *The Anglo-Scandinavian Coinage c.995-1020. Commentationes de nummis saeculorum IX-XI*. Nova series 9, 1997.
- Mårtensson, Anders W.: Aus dem frühmittelalterlichen Lund - ein Stock und eine Spange. *Archaeologica Lundensia III*. Res Medievalis. Festskrift till Ragnar Blomqvist 1968, 217-227.
- Mårtensson, Anders W.: Medeltida metallhantverk i Lund. *Kulturen årsbok 1972*, 125-149.
- Mårtensson, Anders W.: Gravar och kyrkor. Uppgrävt förflytet för PKbanken i Lund. *Archaeologica Lundensia VII* 1976, 87-134.
- Mårtensson, Anders W.: S:t Stefan i Lund. *Gamla Lund Årsskrift 62*. Lund 1980.
- Mårtensson, Anders W.: Några söljor och beslag i Lund från sen vikingatid. *Kulturen, årsbok 1982*, 160-168.
- Nordenfalk, Carl: Konstantin den store i Skåne. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum. K. Human. Vetenskapssamf:s i Lund. Årsberättelse 1943-44*, 1944.
- Rice Talbot, D: *English Art 871-1100*. Oxford 1952.
- Silvegren, Ulla: *En stampkopplingsstudie*. Institutionen för medeltidsarkeologi Lunds Universitet. Uppsats AK 200, 1987.
- Zarnechi, George, University of London, Courtauld Institute of Art: Brev daterat 9. 7. 58 till Erik Cinthio med bl.a. bifogat tryck av mss; "probably written at Ely c. 1020" (Tack för att jag fick ta del av detta gamla brev).

LITTERATUR

- Bartholin, Thomas Seip: Dendrokronologiske og vedanatomiske undersøgelser af træfundene. *Archaeologica Lundensia VII*. Uppgrävt förflyttet för PKbanken i Lund 1976, 145-168.
- Bergman, Kjell & Billberg Ingemar: Metallhantverk. *Archaeologica Lundensia VII*. Uppgrävt förflyttet för PKbanken i Lund 1976, 199-212.
- Biddle, Martin: Archaeology, architecture and the cult of saints in Anglo-Saxon England. *The Anglo-Saxon Church: Papers on History, Architecture, and Archaeology in Honour of H. M. Taylor*, ed. L.A.S. Butler and R.K. Morris, CBA Research Report 60. 1986.
- Blomqvist, Ragnar: Spännen och söljer. *Kulturen årsbok* 1947, 120-155.
- Blomqvist, Ragnar: *Lunds historia. Medeltiden*. 1951.
- Blomqvist, Ragnar: Vikingatidsspänne. *Kulturen årsbok* 1956, 154, 155.
- Blomqvist, Ragnar & Anders W. Mårtensson: *Archaeologica Lundensia II*. Thulegrävningen 1961. 1963.
- Buckton, David: Late 10th- and 11th-century cloisonné enamel brooches. *Medieval Archaeology* 30, 1986, 8-18.
- Carelli, Peter & Lars Salminen, Kv Gyllenkrok nr 29-30 (3-7) Lund. *Rapport över arkeologisk undersökning*, nr 5. Kulturen 1993.
- Cinthio, Erik: The Churches of St. Clemens in Scandinavia. *Archaeologica Lundensia III*. Res Mediaevales. Festskrift till Ragnar Blomqvist 1968, 103-116.
- Cinthio, Maria & Nilsson, Torvald: *Lund 990-1090*. Vägledning till utställning. Kulturen 1990.
- Cinthio, Maria: Myntverk och myntare i Lund samt notiser. *Kulturen årsbok* 1990, 48-53, 68, 70, 74, 77.
- Cinthio, Maria: The archeological context. *Archaeologica Lundensia VIII*, Health and disease in early Lund. Osteopatologic studies of 3.305 individuals buried in the first cemetery area of Lund. Doktorsavhandling framlagd av Caroline Arcini 1999, 18-46.
- Cinthio, Maria: Trinitatiskyrkan i Lund - med engelsk prägel. *bikuin* 24, 1997 (1999), 113-134.
- Dolley, Michael: The coins. *The archaeology of Anglo-Saxon England*, ed. D.M. Wilson, 1976, 349-372.
- Galster, Georg: Nogle middelalderlige hængesmykker. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1950, 43-48.

tillverkade enkla dräkttillbehör anpassade efter det europeiska modet. Det engelska inflytandet på produkterna är påfallande. Mer prestigefyllda föremål och smycken tillverkades också även om spären efter dem är färre. Förgyllda spännen med den kungabild eller de symboler som användes på mynten skulle redan nu kunna ha spridits.

Mellan 1040-50 och 1100 tillverkades spännen med myntbilder i mycket stort antal i Lund. De kunde spridas till fler och var nu antingen en ren modesak eller varför inte ett tecken jämförbart med dagens "knappar" med politiska budskap. Brocherna med djurmotivet de s.k. urnesspännen skulle kunna ha haft en annan politisk innehörd. Det är kanske belysande att de inte började masstillverkas i Lund förrän omkring år 1100.

Både befolkningens gravar och verkstadsfynden antyder att Lund från starten var ett s.k. mångkulturellt samhälle där guldsmederna inte bara var av nordiskt ursprung. Olika kunnande, teknik och stil gjorde att det kanske utvecklades en speciell lundastil. Guldsmederna har säkert arbetat på beställning av kungamakt och kyrka men redan från starten tillverkat enklare föremål i stor skala till stadsbefolkning och marknad. De danska och engelska guldsmederna och klensmederna kan ha samarbetat både vid den omfattande mynttillverkningen och övrig produktion i mellanperioderna. De ser ut att från begynnelsen ha varit verksamma i ett antal lokaler inom ett kontrollerat, sammahängande, nord-sydgående markområde på torgets västra sida.

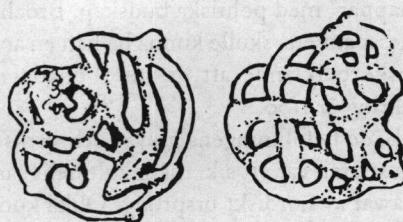
Ovanstående genomgång hade varit ogörlig utan hjälp av Torvald Nilsson, grävningsledare och antikvarie vid Kulturen i Lund.

Opublicerade data om fynd och fyndkontexter härrör från grävningsdokumentation, dendrokronologiska dateringsrapporter och lappkatalog i Kulturens arkiv gällande framför allt grävningar i kvarteren Färgaren, S:t Clemens, Apotekaren och Svartbröder.

vatten. På korset står Konstantin i ett litet, timrat brunnskar. Här kan gravören ha använt sig av egen erfarenhet på ort och ställe. Dopkälet överensstämmer både i proportioner och utförande med ett par skiftesverksbrunnar på Trinitatiskyrkogården. De en gånger en meter stora och en meter djupa brunnarna, har tolkats som dopbrunnar och är dendrokronologiskt daterade till 1060 ± 5 respektive 1063 ± 5 (Cinthio 1999).

Något som skulle kunna kallas en nordisk stil verkar således inte ha fått fotfäste i de lundensiska guldsmedjorna. Vid slutet av Sven Estridsens regeringsperiod sattes emellertid stämpel-skärarna att göra myntomskrifter med runor - något som skulle kunna kopplas till nationalistiska strävanden (Jensen 1995).

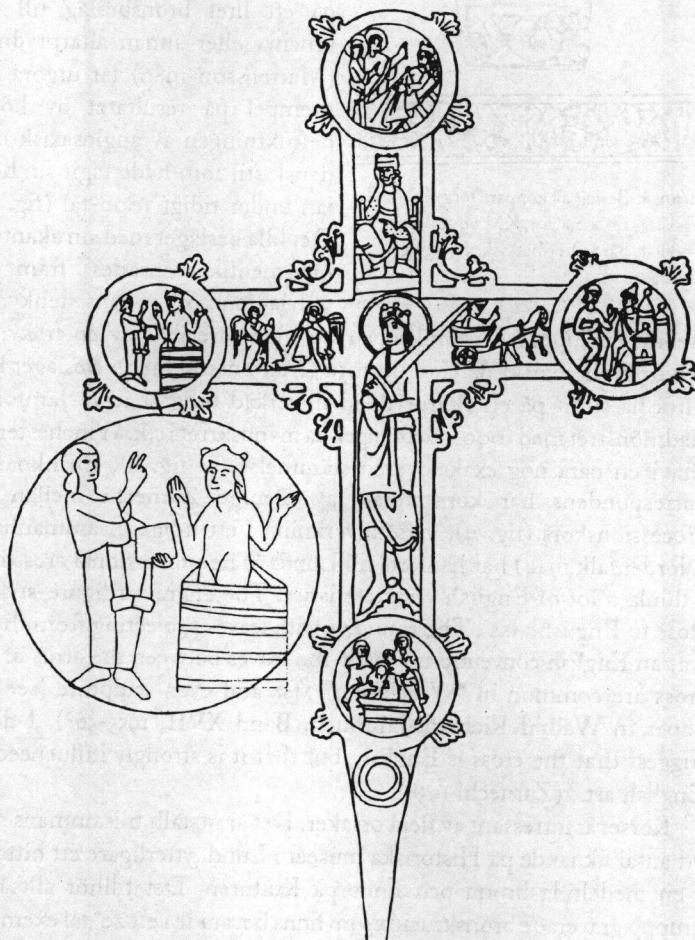
Omkring tjugo, trettio år senare började de tidigare omtalade "urnesspänna" att masstillsverkas i Lund (bl. a. Bergman & Billberg 1976). Vad de ovannämnda tre, då närmre 100 år gamla, guldsmedsområdena kom att ha gemensamt under perioden 1100-1150 (förutom att kanske slå mynt) var denna produktion. En liten drake omnämnd som "spänne av tenn" (Mårtensson 1972) (fig. 10) är hittad inom det östra verkstadsmrådet där Fati hade prövat sin myntstamp. Tapparna för nälen på dess baksida är ännu inte borrade och materialet är snarare bly än tenn. Vi har alltså att göra med ännu en modell för framställning av lerformar. I både det norra och det södra verkstadsmrådet hittades en mängd gjutningar och mer eller mindre lyckade gjutningar av de enkla "urnesspänna". En lustig detalj som kan antyda något om hur guldsmederna var organiserade, var att en brosch från den norra verkstaden passar i en form från den södra - man konkurrerade i varje fall inte i fråga om modeller.

FIGUR 10. Modell av bly till s. k. urnesspänne från det östra verkstadsområdet, 2,5 cm, KM 62892:1670. Spänne av brons från det södra verkstadsområdet, 2,5 cm, KM 66166:2612.

Med denna summariska genomgång skulle jag sammanfattningsvis vilja säga att guldsmederna i Lund under perioden 990-1040/50 mass-

skildras Konstantinlegenden såsom den återgavs vid denna tid i Europa. På en av bilderna finns en detalj som ser ut att ha en lokal prägel. Den, så när som på kungakronan nakne Konstantin får där mottaga dopet (se fig. 9). I de få samtida dopframställningar som finns bevarade i Europa sker dopet i en stenbrunn, ett laggat kärl eller öppet

FIGUR 9. Processionskors av brons med graverad dekor. Denna sida återger scener ur Konstantinlegenden samt uppförstorad detalj föreställande Konstantins dop, ca. 30 cm högt, LUHM 3157.

FIGUR 8. Beslag av koppar "förgyllt" med mässing, 5,0 x 2,8 cm, KM 69023:123. Underst, bård efter handskrift, troligen Ely, ca. 1020.

och tillbaka mer än en gång. Just denna växelverkan kom att resultera i något som kanske kan betecknas som en för guldsmedslastren speciell lundastil.

Den graverade ornamentiken på ett litet bronsbeslag till ett krucifix eller annan altarprydning (Mårtensson 1980) får utgöra ett exempel på resultatet av korsbefrukningen av anglosaxisk och dansk stil som hade tagit sin början under tidigt 1000-tal (fig. 8). Det lilla beslaget med sin akantusornamentik renasades fram ur golvlägren i S:t Stefans stenkyrka.

Stenkyrkan uppfördes omkring 1100 men föregicks av en träkyrka, dendrokronologiskt daterad till 1050 (Mårtensson 1980). Beslaget kan alltså ha suttit på en altarprydning tillverkad tidigast 1050. Jämför vi bladmönstret med 1000-talets engelska manuskript i s.k. Winchesterstil får vi en nära nog exakt överensstämmelse (se fig. 8). En liknande korrespondens har konstaterats av George Zarnechi mellan ett processionskors (fig. 9), vars tillverkning i ett tidigare sammanhang (Nordenfalk 1944) har hämförts till Lund: "The processional cross has, I think, a lot of English characteristics. The engraved figure-style is close to English MSS. The roundels with leaves projecting from them, was an English convention. Finally the leaves between the arms of the cross are common in "Winchester" MSS and even sculpture (see my paper in Wallraf-Richartz-Jahrbuch, Band XVII, 1955-56?). I don't suggest that the cross is English, but that it is strongly influenced by English art." (Zarnechi 1958).

Korset är intressant av flera orsaker. Det är utställt tillsammans med ett antal liknande på Historiska museet i Lund, ytterligare ett hittades i en medeltida brunn och finns på Kulturen. Det tillhör alltså en grupp graverade bronskrucifix som finns bevarade i ett 20-tal exemplar (Nordenfalk 1944). Samtliga är försedda med mer eller mindre tydliga spår av den engelska stilens. Det aktuella korset har daterats till 1000-talets andra hälft och har en rik bildframställning. I olika scener

stamparna kan under 1300-talet ha haft sin lokal mellan torget och Domkyrkan norr därom (Blomqvist 1951) (fig. 7:5,6).

GULDSMEDERNA OCH STILUTVECKLINGEN

Vid 1000-talets mitt var Lund en kyrktät stad. Befolkningen som begravdes på kyrkogårdarna hade fortfarande ett varierat gravskick som i viss mån skilde sig åt från församling till församling. En av träkyrkorna som låg invid det södra verkstadsområdet kan eventuellt ha uppförts för engelsmän på 1040-talet (se fig. 6). Vi känner inte till kyrkans patrocinium eftersom den inte fick någon efterföljare av sten på platsen och aldrig hann bli nämnd i de skrivna källorna. Att engelsmän skulle kunna misstänkas ha haft med kyrkan att göra beror framför allt på att en stor procent av kyrkogårdens gravar efter engelskt mönster var försedda medträkol. Samtidigt var det kring de övriga träkyrkorna i staden vanligt att förutomträkol lägga s.k. gravkäppar hos de döda, något som inte förekom kring den "engelska kyrkan". I övrigt ser alltså befolkning och gravskick ut att ha blandats under perioden 1040/50 - 1100. Kan en fortsatt invandring av betydelsefulla engelsmän ha gjort att de fick en egen kyrka? (Cinthio 1999) – Detta sagt för att poängtala de många infallsvinklar som kan göras på frågorna om befolkningens etniska sammansättning och dess inflytande på den materiella kulturen.

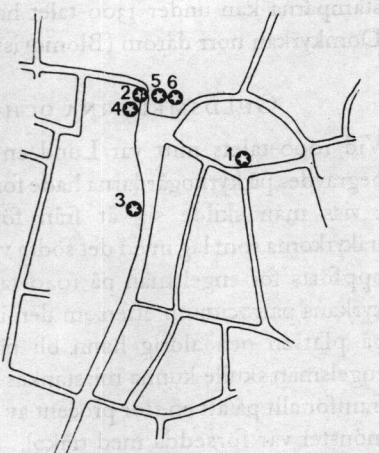
Att anglosaxisk påverkan gjorde sig gällande i produkterna var oundvikligt om den stora utmyntningen skedde i guldsmedjorna och engelska myntare och guldsmeder lärde upp och arbetade tillsammans med danska guldsmeder och övrig verkstadspersonal.

De första uppmärksammade tecknen på engelsmännens närvoro i Lund är "Leowines pennskrinslock" i ren s. k. Winchesterstil och "Ulfkils käpp" ornerad med ett rank- eller akantusmotiv, vilket måste ha haft sina rötter i både Winchester- och ringerikevärlden (Mårtenson 1968) (fig. 4, t.v.). De båggeträföremålen har märkts av sina respektive ägare, som båda kan ha varit myntare och guldsmeder i Lund. (En käpp av samma modell men dekorerad i ren ringerikestil har bl.a. hittats i Dublin (Lang 1988).) Det är framför allt hos några av söljorna från det norra verkstadsområdet som denna del av den gemensamma kulturen, den anglo-skandinaviska stilen finns representerad och växt- och djurornamentiken fått former bl.a. liknande dem på Ulfkils käpp (fig. 4). Det verkar som om impulserna färdades fram

hittades den blyplåt på vilken FATTI I LUND (skrivet med runor) 11 gånger prövade en nygraverad myntstamp (bestämd av Jörgen Steen Jensen, Cinthio 1990). Med den skulle slås mynt åt Sven Estridsen (Hauberg nr 32).

Kopplingen mellan guldsmedjor och myntverk kanske kan förtydligas med hjälp av yngre fynd. Följande föremål som direkt kan kopplas till mynt tillverkning har under årens lopp återfunnits i Lunds jord; myntstamps från Erik Menveds respektive Magnus Erikssons regeringstid, en markvikt stämpelad med åt- och frånsidesstamps till ett av Valdemar I's mynt, stamp till ett Kristoffer I-mynt, en oanvänd stamp till ett Erik Plogpenning-mynt och

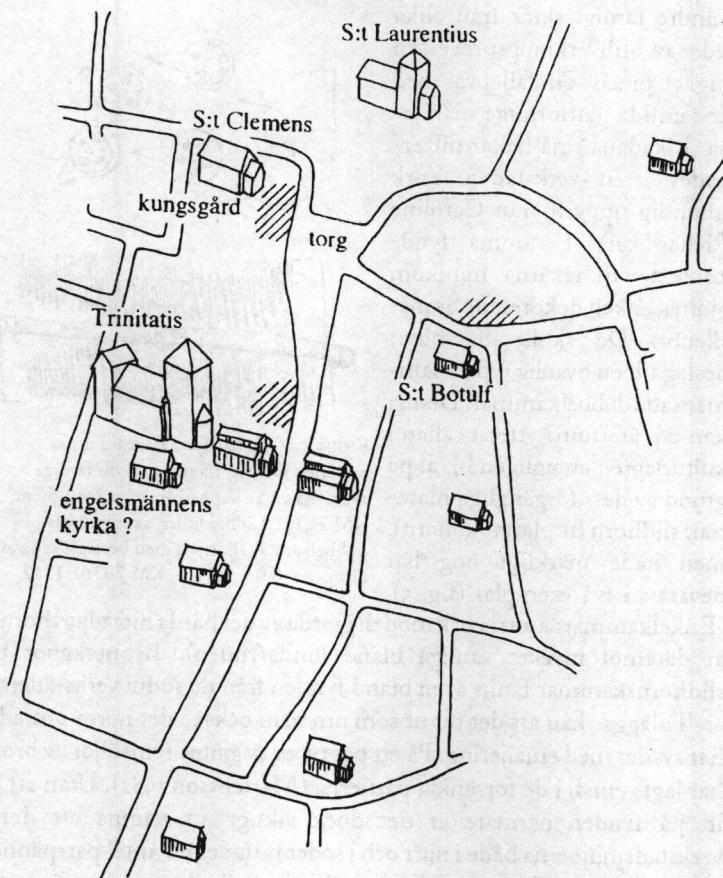
Fati's provstämpling (bl.a. Cinthio 1990). Skedde myntslagningen och kanske också stämpelgravryren på mer än ett ställe är det kanske mer än en tillfällighet att fyndplatserna för myntningsverktygen (fig. 7) sammankommer med läget för de sedan länge verksamma verkstäderna, som berörts ovan. I dem är det alltså inte otroligt att man sedan stadens grundande respektive 1000-talets mitt, förutom smycken och andra dekorativa småsaker slog mynt. I en studie av stämpelkopplingarna mellan Sven Estridsens lundamyt antyds att flera myntare i olika lokaler var verksamma samtidigt (Silvegren 1987). Att åtminstone ytterligare en verkstad etablerades vid denna tid (den öster om torget, fig. 6) verkar alltså troligt. Kulturlagren från 1300-talet och framåt på de aktuella områdena har i de flesta fall schaktats bort utan arkeologisk undersökning eller förstörts på annat sätt. Guldsmedjornas fortsatta öde vet vi alltså ingenting om. Hela myntverket eller kanske kontrollen över

FIGUR 7. Fyndplatser för föremål med anknytning till myntslagning. 1, provstämpling på blyplåt, Sven Estridsens regeringstid. 2, markvikt märkt med hjälp av åt- och frånsidesstamps från Valdemar I:s regeringstid. 3, myntstamp från Erik Plogpennings tid. 4, myntstamp från Kristoffer I:s tid. 5, myntstamp från Erik Menveds tid. 6, myntstamp från Magnus Erikssons tid.

några enstaka fynd som exempel, försökt att ge en antydan om produktionen i dessa verkstäder under framför allt det tidiga 1000-talet.

Till sist skall med några få ord vidröras en tredje plats med guldsmedsverksamhet (fynden därifrån är aldrig bearbetade i sitt kontextuella sammanhang). Den verkar ha etablerats först omkring mitten på 1000-talet i kvarteret öster om torget (fig.6). Förutom tydliga tecken på guldsmide i form av metallrester, lerformar och degrar

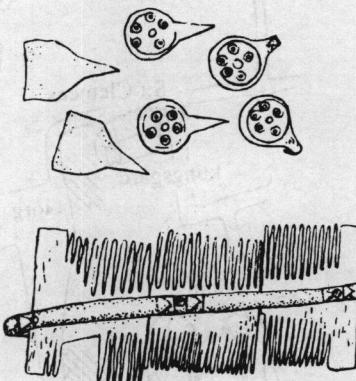
FIGUR 6. Lund vid mitten av 1000-talet. Områden med guldsmedsverksamhet är snedskraffrade.

produktion. Där tillverkades småföremål såsom nycklar, rembeslag och sporrar av brons och koppar. "En sölja av bly" med växtornamentik i ringerikestil (med samtida paralleller i England) har daterats till 1000-1020 (Mårtensson 1982) (fig. 4, t. h.). Det något misslyckade alstret bör i stället ha varit en modell tänkt att användas till gjutformstillverkning.

En typ av modesmycke, små hakar klippta ur kopparbleck med punsad dekor verkar ha masstillverkats. Hakarna påträffades i mer eller mindre färdigt skick från olika led av tillverkningsprocessen (fig. 5), precis som fallet var med de samtida hattformiga spänne-na. Likadana små hakar tillverkades i en verkstad i York (muntlig uppgift från Caroline Richardson). I samma fyndkontext som hakarna, framkom gjutna, enkelt dekorerade brons-skenor. De skulle ha blivit beslag till en ovanlig typ av sammansatta dubbekammar. Denna kamtyp återfinns ytterst sällan i kulturlagren antagligen bl. a. på grund av dess förgängliga mate-rial, slidhorn (utplattat kohorn), men hade märkligt nog här bevarats i två exemplar (fig. 5).

(Enkelkammarna av slavisk modell gjorda av det hårda hjortdjurshornet är ändemot mycket vanliga bland lundafynden). Bronsskenor till slidhornskammar fanns även bland fynden från de södra verkstäderna.

Tilläggas kan att det ser ut som om man också i det norra området har sysslat med emaljering. På ett par typer av gjutna rem-söljor av brons har lagts emalj i de försänkta partierna (Mårtensson 1982). Utan att gå in på fynden närmare är det dock viktigt att nämna att det i verkstadsmiljöerna både i norr och i söder hittades ett antal parsprängen med olika myntliknande dekor, vilken skulle kunna hämföras till 1000-talets andra hälft och 1100-talet. I övrigt har jag här endast, med

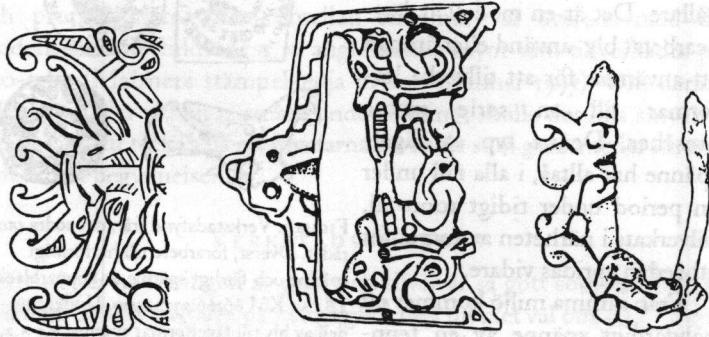

FIGUR 5. Verkstadsfynd från det norra området. Överst, förarbeten och färdiga dräkt-hakar av kopparbleck, ca 2 x 1,5 cm, KM 70361:1248. Under, sammansatt dubbekam av slidhorn med beslagsskena av brons, ca. 8,0 x 3,3 cm, KM 70361:1312.

skulle fullbordas med en emaljinläggning. Den 2,8 cm runda skivan är, med hjälp av kantställda band av den vita metallen, indelad i fack och symmetriskt dekorerad med små metallkulor. Facken har alltså inte hunnit fyllas med glasmassa. Smycket har vissa likheter med de engelska cloisonné-emalj broscherna från samma tid (Buckton 1986). Kunskapen om denna tillverkningsteknik skulle kanske också kunna ha kommit till lundaverkstaden direkt söderifrån.

Det ser ut som om det framför allt var olika modeller av spännen och hängen, som göts och punsades i bleck av tenn och koppar inom det södra området. Ett smycke som hittats i många exemplar på olika platser i Lund finns dessutom i verkstadsmaterialet (överst, fig. 3) (bl. a. Blomqvist 1961). Det bör ha varit överkomligt i pris trots att dess koppar glänste som guld. Det utgör, liksom de ovan nämnda myntavbildade smyckena, en typ av klent parspränne. Det började tillverkas vid början av 1000-talet. Broscherna var klippta ur kopparplåt efter att ha hamrats ut till hatt-form och brättena fått sin punsade dekor. På baksidan löddes en hållare för nål och nälhållare och nedtill ett fäste för kedja. Huruvida dessa enkla spännen från det södra verkstadsområdet var en av lundaguldsmederna utvecklad modell eller om de tillverkats på samma sätt också på andra platser återstår att se.

Det norra verkstadsområdet, invid Clemenskyrkan och den förmodade kungsgården och torget (se fig. 1), verkar ha haft en något annorlunda

FIGUR 4. Utsnitt av sniderierna på "Ulfkils käpp, KM 59126:795. Sölsa av brons, trolgen tillverkad i det norra verkstadsområdet, 5,3 x 6,2 cm, KM 21622. Modell av bly till sölsa från det norra verkstadsområdet, 5,1 cm, KM 70361:1343.

och silver hittas mycket sällan bland avfallet, men det händer. Till- sammans med metallavfallet ligger slagg, små deglar och gjutformar av olika material. I dessa lager återfinns dessutom enstaka verktyg; tråd-

påträffats fr. a. i Danmark, Norge och på Gotland och har daterats till 1025-1150. Men det är endast ett av de många lundaspänna med dessa figurer som skulle kunna dateras till 1000-talet (Blomqvist 1956). Det verkar alltså inte som om denna typ av spänne tillverkades i Lund före 1100 (se nedan). Draken eller lejonet och ormen användes som symboler både av kung och kyrka. Varför dessa "tecken" att fästa på kläderna, tillverkades eller inte tillverkades i Lund och vilka som bar dem är en spännande fråga. Frånvaron av vissa element i det lunden- siska föremålsbeståndet måste betyda lika mycket som närvaren. Men vi vet å andra sidan aldrig när vi övertolkar, misstolkar eller under- skattar betydelsen i bilder och ornament.

De drakornerade skrinen och broscherna hade sitt stilhistoriska ursprung i tiden strax före Lunds grundläggning. De nya förutsättningarna för guldsmederna och deras verksamhet i stadssamhället innebar kanske en annan produktion och ett annat produktionssätt än tidigare i dessa delar av Danmark. Det finns en speciell smycketyp, tillsynes masstillverkad i Lund, som dessutom kopplar samman guldsmedjorna med myntningen. Det är små broscher, vilka har en förstorad, ibland ganska exakt återgiven myntbild som enda dekoration. Det är tydligt att det är samma säkra händer som gjort både myntens och smyckenas bilder. Ibland står, liksom på penningarnas frånsidor, myntarens namn på smycket. Denna typ av smyckebrakteater verkar ha tillverkats i stor skala i Lund men också t. ex. i Roskilde (Galster 1950, Jensen 1995). Förutom en nål på baksidan är broscherna nedtill försedda med en hållare för en ring eller tunn kedja. Fyndet av en komplett uppsättning av två spännen förenade med en kedja gör det troligt att det åtminstone ibland varit fråga om ett slags parsprängen (Blomqvist 1947). De runda broscherna är endast omkring ett par centimeter i diameter och är försedda med en tunn nål; spännen kan alltså inte ha hållit samman tyngre tygstycken. De gjordes i olika tekniker och olika material. Oftast är dekoren stämplad i koppar-, någon gång i silverbleck, men det finns också exempel på gjutna spännen av brons och tenn. Om både män och kvinnor burit dem vet vi inte. (Ett av de lundatillverkade spännen har hittats i en kvinnograv på Lolland). Vissa av smyckena funna i Lund har en dekor som endast verkar inspirerad av mynt medan andra kan ha fått särskilda tekniker (exempelvis enstaka smärkr. se stycket).

på flätverk och mellan 20-60 m² stora. Bland bebyggelsen lämnade garvare och skomakare tydliga spår i form av tjocka lager avfall men också utslitna och kasserade skor. Skorna är liksom de lundatillverkade benkammarna av slaviskt snitt. Snickarnas bevarade produkter är fr. a. likkistor av olika modeller. Liksom en del andra små och stora träföremål vittnar de om specialistkunskap och kontakter över gränserna (Cinthio 1999). Avfallet från hushållen består till stor del av skärvor av keramik av "östersjömodell". Under en period i det tidiga 1000-talet, användes dessutom, i vissa delar av staden, en rödbränd, glaserad keramik, som lundaarkeologerna först trodde var importerad från England. Vid analys har det visat sig att den var gjord av skånsk lera men alltså troligen av anglosaxiska krukmakare (Larsson 1998). Köpmännens verksamhet syns också i fyndmaterialet, som innehåller många vågar och vikter samt importerat råmaterial till hantverkarna såsom valrosstand, obearbetad bärnsten och hela blytackor. Guld och silver hittas ytterst sällan eftersom kulturlagren i första hand innehåller tappade eller slängda ting eller föremål som försvunnit i golvväggingar.

GULDSMEDERNAS PRODUKTER

Det har återfunnits några få föremål som verkar ha kommit i bagaget med de första bosättarna och inte tillverkats i Lund. Av smyckena att döma har man från begynnelsen följt det kontinentala modet i Lund. För övrigt var kyrkan en av förutsättningarna för guldsmedernas (och andra hantverkare) verksamhet. Redan 1020-30 kan det ha funnits två eller tre kyrkor i Lund och härifrån skulle budskapet spridas med lämplig rekvisita. Omkring 1040-50 fanns sammanlagt minst tio kyrkor (Cinthio & Nilsson 1990, Cinthio 1999).

Det är mer än en forskare som föreslagit att det s. k. Cammins skrinet och andra liknande skrin som använts för reliker skulle ha tillverkats i Lund (Mårtensson 1982). Olika typer av kopparbeslag och ornerat ben funna i verkstadsmiljöer tyder på detta. I fråga om vissa produkter måste guldsmeder och bensnidare ha samarbetat. Att döma av verkstadsavfallet har det faktiskt, i samma områden som guldsmederna, i kvarteren söder om Trinitatiskyrkan, funnits bensnidare vilka inte i första hand varit kammakare.

De s. k. urnesspännena, broscher med en genombruten dekor föreställande en drake eller ett lejon, ibland omslingrad av en orm, har

blivit överflyttad och där kan, om man tolkar Saxo rätt, biskop Bernhard ha blivit begravd (Cinthio 1999).

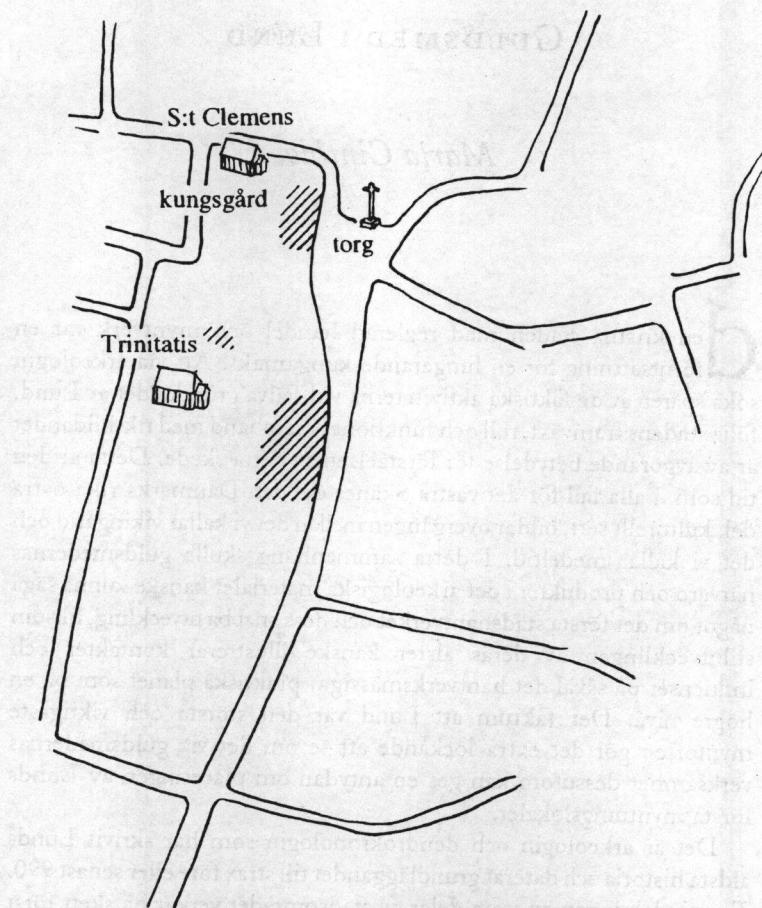
Hur såg Lunds första befolkning ut? Förutom kungens och kyrkans män måste en stor del ha varit hantverkare av olika slag. Mycket av de fysiska lämningarna av både människorna och deras verksamhet har faktiskt kommit i dagen. Att vara kristen kan ha varit en av förutsättningarna för att existera i staden (Cinthio & Nilsson 1990). Kring träkyrkan och den påbörjade stenkyrkan låg den första stora kyrkogården där uppskattningsvis över 2.000 personer hann begravas innan mitten på 1000-talet. Studerar vi deras gravskick närmare ser vi att det var ytterst varierat. I de förnämast placerade gravarna närmast kyrkan hade de döda begravts med eller utan kista ibland lagda på eller täckta av ett tjockt lager träkol. Någon gång hade gravarnas botten och sidor kalkats. Gravarna med träkol förekom samtidigt i England. Liksom i Lund var dessa placerade närmast kyrkorna och har tolkats som tillhörande samhällets övre skikt (Biddle 1986). Kalkade gravar har också påträffats i England. De som vid samma tid begravts i Trinitatiskyrkogårdens ytterkanter hade ett helt annat gravskick. Där hade använts tråkgistor och s.k. gravkäppar, något som bl.a. har sina paralleller i tyska och slaviska gravar (Cinthio 1999).

Den tydliga uppdelningen av kyrkogården kan avspeglas de levandes samhälle med slavar och fria, men också med olika etniska grupper. Vilka gravar kan då tänkas ha tillhört stadens guldsmeder? -Vi vet att i alla fall en viss del av personalen för mynttillverkningen kom från England (Jensen 1995). Vi vet att de engelska myntarna ofta var guldsmeder och att dessa hade en ganska hög status i förhållande till andra hantverkare (Dolley 1976). De engelska specialisternas närvaro skulle kunna förklara några av de många relativt förfämligt placerade gravarna med träkol tillkomna vid början av 1000-talet liksom under resten av århundradet.

LUNDS HANTVERKARE

Att döma av gravskicket ser det alltså ut som om det var en ganska brokig skara som från olika väderstreck frivilligt eller ofrivilligt slog sig ned i Lund. Det vore troligt att dessa människor, som sannolikt var specialister på olika områden, kom att fungera som kulturförmedlare.

Stadsbefolkningens miljö, dess bostads- och verkstadsbebyggelse var enkel. I bästa fall var husen byggda av trä, i annat fall var de lerklinade

FIGUR 1. Lund vid 1000-talets början. Områden med guldsmedsverksamhet är snedskraffrade.

tömda grav som avtecknade sig som en grop mitt för koröppningen. Den efterföljande stenkyrkan, ett tiotal meter längre söderut på kyrkogården, kan ha påbörjats redan under Knut den Stores tid. Dess planlösning och arkitektur verkar ha haft engelsk prägel. Stenkyrkan hade i sitt äldsta skede två gravgummare. Dit kan Sven Tveskägg ha

GULDSMED I LUND

Maria Cinthio

Den kristna staden med reglerad handel och myntverk var en förutsättning för en fungerande kungamakt. Att via arkeologin söka spåren av de faktiska aktiviteterna vid själva grundandet av Lund, följa stadens framväxt, roll och funktioner i samband med riksbildandet är av avgörande betydelse för förståelsen av detta skede. Detta är den tid som, i alla fall för det västra Skånes del och Danmarks rika östra del, kulturellt sett, bildar övergången mellan det vi kallar vikingatid och det vi kallar medeltid. I detta sammanhang skulle guldsmedernas närväro och produkter i det arkeologiska materialet kanske kunna säga något om det första stadshantverket och dess snabba utveckling, liksom stilutvecklingen av deras alster kanske illustrerar kontakter och influenser på såväl det hantverksmässiga, praktiska planet som på en högre nivå. Det faktum att Lund var den största och viktigaste myntorten gör det extra lockande att se om det via guldsmedernas verksamhet dessutom kan ges en antydan om placeringen av Lunds första myntningslokaler.

Det är arkeologin och dendrokronologin som har skrivit Lunds äldsta historia och daterat grundläggandet till strax före eller senast 990. Tomtindelningen av stora delar av stadsområdet verkar ha skett först (fig. 1). Flera tomtrännor och brunnar har kunnat dateras till 900-talets slut (bl. a. Carelli & Salminen 1993). Olika typer av hus och verkstäder har kunnat identifieras med hjälp av intilliggande avfall. De senaste årens numismatiska forskning har, med egna termer, gjort Lund till en "ort med omfattande myntindustri redan omkring år 1000" (Malmer 1997). En träkyrka byggdes vid tiden för grundläggandet och invigdes till Trinitatis, Salvator även kallad Drotten. Om det var den Trinitatiskyrka som Sven Tveskägg lät uppföra kan det också vara hans

- Watt, Margrethe, "Detektorfund fra bornholmske bopladser med kulturlag. Repræsentativitet og metode", Seminarrapport, Odense Bys Museer, i trykken.
- Wiechmann, Ralf, *Edelmetalldepots der Wikingerzeit in Schleswig-Holstein*, Neumünster, 1996.
- Östergren, Majvor, *Mellan stengrund och stenhus*, Stockholm, 1989.

- Jensen, Jørgen Steen et al., *Danmarks middelalderlige skattefund*, 2 bind, København, 1992.
- Jensen, Stig, "Pløjelagsarkæologi", *AUD*, 1986 (1987), 9-15.
- Jonsson, Kenneth, *Viking-Age hoards and late Anglo-Saxon coinage*, Stockholm, 1986.
- Klackenberg, Henrik, *Moneta nostra. Monetarisering i medeltidens Sverige*, Lund, 1992.
- Koronen, Anja, *Hur och var*, upubliceret magisteropsats i arkæologi, Stockholms Universitet, 1997 (jeg takker Kenneth Jonsson for tilsendelsen af denne opsats).
- Kristensen, Hans Krongård et al, *Viborg Søndersø*, Århus, 1998.
- Kromann, Anne, "Stengadegravpladsens mønter", *Meddelelser fra Langelands Museum*, 1976, 192-199
- Kromann, Anne, "Kufiske dirhemer fremkommet i Danmark efter 1938", *Hikuin II*, 1985, 51-62.
- Kromann, Anne, "The latest Cufic Coin Finds from Denmark", *Sigtuna Papers*, Stockholm, 1990, 183-195.
- Metcalf, Michael, *An atlas of Anglo-saxon and Norman coin finds 973-1086*, London, 1998.
- Mørkholm, Otto, "Nogle betragtninger over klassificeringen af møntfund", *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, 1976, 101-06
- Nielsen, Karen Høilund, "Lindholm Høje gravpladsen", *Lindholm Høje, Gravplads og landsby*, Ålborg, u. år, 27-38.
- Nilsson, Torben, "Stentinget", *Skalk*, 1992:4, 3-9.
- Pedersen, Anne, "Landsbyerne på Lindholm Høje", *Lindholm Høje, Gravplads og landsby*, Ålborg, u. år, 39-52.
- Rispling, Gert, "Två typer af cirkulationsspår på vikingatidsmynt", *Ord med mening, festskrift til Jørgen Steen Jensen*, København, 1998, 82-85.
- Skov, Hans, "Udgravningerne ved Aarhus Katedralskole i 1994-95", *KUML* 1995-96, 189-206.
- Skovmand, Roar, "De danske Skattefund fra Vikingetiden og den ældste Middelalder indtil omkring 1150", *ÅNOH*, 1942.
- Watt, Margrethe, "Overfladerecognoscering af jernalderboplader. Nogle kildekritiske betragtninger over samarbejdet mellem arkæologer og detektoramatører", '...Gick Grendel att söka det höga huset...' *Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder*, Halmstad, 1997, 131-43.

- Galster, Georg, "Vikingetids møntfund fra Bornholm", *Nordisk Numismatisk Årskrift*, 1977-78 (1980), 5-246.
- Galster, Georg, Jensen, Jørgen Steen, "The coins from the Löddeköpinge Cemetery", *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1979-1980, 124-127.
- Grinder-Hansen, Keld, "Penge til færgemanden. Mønter i dødekulen", *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1988, 115-126.
- Grinder-Hansen, Keld, "Hvor der handles, der spildes. Hvad 3300 mønter fortæller om Tårnborg ved Korsør", *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1994, 186-196.
- Grinder-Hansen, Keld, "Død mands penge", *Tusindtallets danske mønter*, København, Nationalmuseet, 1995, 134-135.
- Grinder-Hansen, Keld, "Møntfornyelse (*Renovatio Monetae*) i Danmark fra år 1200 til Christoffer II's død i 1332", *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, 1997, 130-136.
- Gärtner, Birgitta, Ulriksen, Jens, "Vester Egesborg-pladsen", *Liv og Levn*, nr. 11, 1997, 17-23.
- Hedeager, Lotte, "Krigerøkonomi og handelsøkonomi i vikingetiden", *Norden og Europa i vikingetiden og tidlig middelalder*, udg. Niels Lund, København, 1994, 44-68.
- Jensen, Jørgen Steen, "Kirkegulvsmønter", *Hikuin*, 3, 1977, 295-302.
- Jensen, Jørgen Steen, "Deutsche Münzen des 10. und 11. Jahrhunderts als Einzelfunde in Dänemark", *Fernhandel und Geldwirtschaft*, udg. Bernd Kluge, Sigmaringen, 1993, 251-254.
- Jensen, Jørgen Steen, "Do the Coin Finds of Recent Years Change our Ideas about the Character of Monetary Circulation in Denmark in the Viking Age?", *Developments Around the Baltic and the North Sea in the Viking Age*, udg. Björn Ambrosiani og Helen Clarke, Stockholm, 1994, 237-241.
- Jensen, Jørgen Steen, "Møntskaften under Skt. Jørgensbjerg kirke", *Tusindtallets danske mønter*, København, Nationalmuseet, 1995, 38-39.
- Jensen, Jørgen Steen, "Møntfornyelse (*Renovatio Monetae*) i Danmark indtil år 1200", *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, 1996, 130-136.
- Jensen, Jørgen Steen, "Mønter", *Viborg Søndersø*, Århus, 1998, 87-91.

hvormod de engelske tyske og danske tilsammen dækker den anden halvdel af perioden. Det er klart at senere analyser vil forfine dette billede.

LITTERATUR

Forkortelser

AUD *Arkæologiske udgravnninger i Danmark*.
FP Den kongelige Mønt- og Medaillesamlings Fundprotokol.

- Almgren, Bent et al., *Uppåkra*, udstillingkatalog, Lund, 1998.
- Bendixen, Kirsten, "Sceattas and Other Coin Finds", *Ribe Excavations 1970-76*, vol 1, Esbjerg, 1981, 63-101.
- Bendixen, Kirsten, "Nyere danske fund af merovingiske, karolingiske og ældre danske mønter", *Commentationes numismaticae 1988, Festgabe für Gert und Vera Hatz*, Hamburg, 1988, 37-50.
- Besley, Edward, "Short Cross and other Medieval Coins from Llanfaes, Anglesey", *British Numismatic Journal*, 65, 1995 (1996), 46-82.
- Blackburn, Mark, "Coin circulation in Germany during the early Middle Ages: The evidence of the single finds", *Fernhandel und Geldwirtschaft*, udg. B. Kluge, 1993, 37-54.
- Christensen, Peter Birkedahl og Johansen, Erik, "En handelsplads fra yngre jernalder og vikingetid ved Sebbersund", *ÅNOH*, 1991 (1992), 199-229.
- [Galster, Georg], "Liste des trouvailles de monnaies orientales faites au Danemark", Johannes Østrup, *Catalogue des monnaies arabes et turques du Cabinet Royal des Médailles du Musée National de Copenhague*, København, 1938, 360-362.
- Galster, Georg, "Karolingiske Mønter fundne i Danmark", *Nordisk Numismatisk Årskrift*, 1951, 28-40 (Engelsk udgave i *Coin and History*, 1959).
- Galster, Georg, *Sylloge of Coins of the British Isles*, 4, *Royal Collection of Coins and Medals*, National Museum Copenhagen, part I, London, 1964.

fungerer forbilledligt. Bornholm var rigt på mønter, men er sandsynligvis trods alt overrepræsenteret netop p. g. a. dette samarbejdes succes. Derudover kan det som nævnt ovenfor endnu ikke afgøres, om nogle af de fund, som Koronen angiver som enkeltfund, i virkeligheden stammer fra oppløjede skattefund.

En af de nye, spændende analysemетодer, der er opstået indenfor forskningen af møntomløb ved benyttelsen af løsfund, er analysen af "monetary activity", dvs. intensiteten af møntbrug. Metoden blev udarbejdet af romertidsarkæologer og -numismatikere for dernæst at blive tilpasset middelaldernumismatikken (Blackburn 1993, Metcalf 1998). Metoden går ud på at opgøre antallet af enkeltfundne mønter (med fradrag for kultisk betonede nedlæggelser som gravfund og bygningsofre), og dernæst udregne gennemsnit af antal tabte mønter pr fast tidsperiode (f. eks. et årti). Dette kan gøres for en enkelt udgravnning, en by eller en egn, under forudsætning af at have et tilstrækkeligt antal fund. Hvis det sidste ikke er tilfældet, vil for mange tilfældige faktorer få for stor vægt. Netop amatørernes udbredte brug af detektorer giver det nødvendige antal fund, for at tilfældige faktorer i en retning bliver opvejet af andre tilfældige faktorer i en anden retning, og man kan håbe at opnå det repræsentative udsnit. Det viser sig, at de fremkomne kurver over antal mønter pr tidsperiode er nogenlunde ens for forskellige steder indenfor den samme region. Det viser, at der er tale om en underliggende økonomisk tendens til op- og nedgang i møntomløbets intensitet. Dette giver mening i et monetariseret samfund med regelmæssig møntbrug. Spørgsmålet er så, hvorledes billede vil blive i en samfund - som vikingetidens - uden en egentlig møntøkonomi.

Koronen har gjort et foreløbigt forsøg på en kronologisk analyse (Koronen 1997). Det er behæftet med de samme forbehold som hendes analyse af fundomstændighederne (se ovenfor). Hun opdeler sit materiale i 50-års perioder. For alle fundstedtyperne konstaterer hun en markant stigning i antal mønter fra første halvdel til anden halvdel af vikingetiden (efter ca. 950). Det svarer til det umiddelbare indtryk, man får ved det daglige arbejde med Danefæbehandlingen på Nationalmuseet. Her er de arabiske mønter lidt hyppigere end de engelske og danske, men lidt sjældnere end de tyske (se tabel 3 og Jensen 1993, s. 251). De arabiske mønter er tidlige og dækker sammen med de sjældne tidlig-nordiske og karolingiske mønter den første halvdel af perioden,

KONKLUSION OG PERSPEKTIVERING

Disse eksempler skulle give smagsprøver på, hvad det nye materiale kan bruges til. Det mest påfaldende er, at mønster findes på de rige boplads'er, der må have huset de stormænd, der havde brug for mønsterne til deres gavegivningsøkonomi. Mønsterne findes i direkte tilknytning til husene, nogle gange endda inde i husene. Derimod er der ingen mønster i de mere ydmyge landbebyggelser. Mønster findes ligeledes i den nye handelsøkonomisfære - konkret på anløbs- og handelspladser samt i byer. De bruges også til rituelle nedlæggelser, typisk i grave. Nogle bruges til smykker, men i den herskende metaløkonomi var smykker lige så fuldgylde betalingsmidler som mønster. Dette billede er i hovedtrækkene foreneligt med idéen om gavegivningsøkonomien, men indfører dog visse nuancer, især med hensyn til frekvensen af møntbrug.

En opremsning, som den jeg har givet ovenfor uden tilhørende kvantitativ analyse, kan naturligvis ikke give et udømmende billede af den relative betydning af de forskellige fundtyper. Man skal vide, at det billede, man ville få ved en sådan analyse, vil være skævvredet af en lang række faktorer. Jeg har allerede nævnt ovenfor, at rituelle nedlæggelser er overrepræsenterede i forhold til tilfældige tab. Men også forhold fra nutiden spiller en rolle. Der vil typisk være "modebølger" blandt arkæologer, således at forskningsgravningerne ensidigt fokuserer på én eller nogle få anlægstyper. Nødudgravningerne finder sted der, hvor der skal bygges eller foregå anden aktivitet, og vor tids kulturgeografi falder ikke nødvendigvis sammen med en given fortidig periodes. Valg af udgravningsmetoder spiller også en rolle, f. eks. giver brug af detektor mange flere metalgenstande (S. Jensen 1987).

Anja Koronen (1997) har forsøgt at foretage en kvantitativ analyse ved en gennemgang af tilgængeligt materiale fra Skånelandene og Sjælland, dvs. 394 mønster. Fundstedskategori angives for 265 stykker: 34 mønster (13%) stammer fra grave, 26 mønster (10%) er fundet i kirker og 14 (5%) på kirkegårde. 191 (72%) er fundet på boplads'er. Koronen angiver selv, at hendes tal er behæftet med usikkerhed, idet fundomstændighederne er meget forskellige mellem de forskellige områder, som hendes undersøgelse dækker. De fleste skånske fund, heriblandt mange gravfund, stammer fra udgravninger, hvorimod detektorbrug er forbudt i Sverige. Bopladsfund fra Bornholm fylder meget, fordi samarbejdet mellem detektorbrugere og professionelle arkæologer her

middelalderpladsen Tårnborg ved Korsør (Grinder-Hansen 1994) eller de ca. 600 middelaldermønter fra Llanfaes i Wales (Besley 1996).

Affaldsgruber er som bekendt storleverandører af arkæologiske genstande, og mønsterne er her ingen undtagelse. Således fandt man under en udgravning i Århus vest for Vor Frue Klosters vestfløj 2 tyske 1000-talsmønter, der befandt sig hhv. øverst og nederst i en affaldsgrube (FP 2921; Jensen 1993, nr. 11-12).

Udgravningen "Viborg Søndersø" fremdrog en omfattende bybebyggelse med handel og håndværk, der var blevet "byggemodnet" i begyndelsen af 1000-tallet. Der blev fundet 2 mønter fra den sene vikingetid. En halv Svend Estridsenmønt (Jensen 1998, nr. 11) lå i et udvasket sòbundlag med sammenrodede genstande fra kulturlag fra hele perioden ca. 1000 – ca. 1300, der blev oversvømmet ved en vandstandshævning o. 1300 (Kristensen 1998, s. 48 og 59, 355-356, 56, fig. 50, s. 57, fig. 51). En engelsk Æthelred-mønt (Jensen 1998, nr. 15) lå i et beboelseslag fra 1000-tallet fra gårdspladsen ved siden af et hus (Kristensen 1998, s. 47, 53, 63-64, 57, fig. 51, s. 54, fig. 49). Nogen må altså have håndteret og tabt en mønt på en gårdsplads i et handels/håndværkskvarter ved en sòbred i en by – sandsynligvis et tegn på møntbrug i det daglige. Derimod undrer udgraverne sig over, at der ikke blev fundet flere mønter, så man skal nok heller ikke overvurdere intensiteten af møntbrugen på stedet (Kristensen 1998, s. 338).

Ved udgravningen på Århus Katedralskole i 1994 fandt man en Svend Estridsen mønt i et hus med flere faser lergulve. Det var ikke muligt at sige, om mønten stammer fra et gulvlag eller et arbejdslag i forbindelse med ombygning af huset. Det kan være et tab i forbindelse med brugen af huset (Skov 1996; inf. H. Skov).

Byer samt anløbs- og handelspladser må henregnes til den nye del af det økonomiske system, der blev udviklet i løbet af vikingetiden. På afgrænsede og beskyttede handelspladser tillod man egentlig handel, hvor man byttede, købte og solgte, uden at det medførte de sociale bindinger, som gavegivningen indebar (Hedeager 1994). Møntfundene fra udgravningerne i Ribe viser, at en egentlig møntøkonomi eksisterede her allerede i 700-tallet (Bendixen 1981), og sandsynligvis også i Hedeby-området noget senere (Wiechmann 1996). De ovenfor citerede fund viser, at mønter også har været i brug jævnligt på mere almindelige handelspladser og byer.

Hanherred). På Lindholm Høje fandtes flere mønter i grubehusene eller i deres umiddelbare nærhed (inf. Anne Pedersen). Det er nok umuligt at sige, om mønterne er tabt i husene under deres brug. Man kender til opgivne grubehuse, der bruges til affald. En frisisk mønt fra 1000-tallet fandtes faktisk i en affaldsgrube (FP 2387; Jensen 1993, nr. 7; Pedersen u. år, s. 46).

Nogle mønter er fremkommet i ringborgene Fyrkat, Trelleborg, Aggersborg og Nonnebakken. Mønterne herfra er få, hvilket afspejler borgenes korte brugstid. Det bør dog understreges, at udgravningerne i ringborgene fandt sted, før brugen af metaldetektor blev almindelig. Mønten fra Fyrkat er fundet lige indenfor volden mellem to huse, og er sikkert et tilfældigt tab (FP 2594; Bendixen 1988, s. 46).

ANLØBSPLADSER, MARKEDER OG BYER

Vester Egesborg er navnet på en anløbsplads ved en naturhavn i bunden af Dybsø Fjord i Sydsjælland, der efter fundene at dømme var i brug c. 550 – c. 1000. Næstved Museums udgravnning i 1997 har afsløret spor af flere huse med håndværks- og handelsaktivitet. Der er ligeledes fundet 13 vikingetidsmønter, hvoraf flere kan dateres til første del af vikingetiden (FP 2821, 5819, 5821-5822). En mønt er et tilfældigt fund fra 1963. De øvrige er gjort med detektor, både før og under udgravnningen, men de stammer desværre alle fra plojelaget. Deres spredning på pladsen udelukker næsten sikkert muligheden for at tolke dem som en opplojet skat (inf. B. Gårtner). Selvom de således er i sekundær kontekst, vidner de alligevel om udbredt møntbrug på pladsen. Flere af stykkerne var fragmenter, hvilket jo er normalt i vikingetiden. Det kan måske alligevel tages som et indicium for handelens intensitet (Gårtner og Ulriksen 1997; AUD 1997, p. 128, nr. 137; Kromann 1985, nr. 21). En anden anløbsplads, Skuldevig ved Lynæs, har ligeledes givet en arabisk mønt (FP 4175; Kromann 1985, nr. 20).

Ved den regionale handelsplads Sebbersund ved Limfjorden (Christensen og Johansen 1992) er der med detektor fundet to tyske mønter fra 1000-tallet i jord fra den udgravnning, Ålborg Historiske Museum foretog på stedet (FP 5422; ÅHM 2403). Det viser en vis møntbrug på handelspladsen, men på den anden side er to stykker ikke meget for en så vigtig handelsplads, hvor detektoren har været i hyppig brug. Man tænker umiddelbart på de over 4000 mønter fra

Andre rige pladser, der må have fungeret som regional- eller lokalcentre, har også givet mønster. Man kan nævne i flæng Gudme på Fyn, Tissø på Sjælland, Lindholm Høje (Pedersen u. år, s. 43, 46-47), Tingård (FP 5961) og Stentinget i Vendsyssel (Nilsson 1992), Bjäresjö (efter Koronen 1997, s. 16) og Uppåkra i Skåne (Almgren et al. 1998⁴) samt Slöinge i Halland (efter Koronen 1997, s. 15-16). Her var det dog ikke på samme måde som på Køgeegnen muligt at sammenligne direkte med fattigere nabopladser. Den fattigere Hundborg tæt ved Tingård har trods detektorrecognoscering ikke givet mønster, men de to pladser kan ikke sammenlignes direkte, idet bosættelsen i Hundborg ophører omkring år 1000, hvorimod mønsterne fra Tingård alle er fra 1000-tallet (inf. Jens-Henrik Bech). Bornholm udgør en undtagelse fra billede. Her er der mønster både på rige og fattige pladser (inf. Margrethe Watt). Men Bornholm er i det hele taget eksceptionelt mørntrigt.

Mørntrigdommen på de rige boplads er Springer endnu mere i øjnene, når man sammenligner med landbebyggelser fra middelalderen, hvor møntfund er forholdsvis sjældne. Der er altså virkelig tale om et markant træk ved disse bebyggelser, der må have været scene for en form for møntbrug.

De fleste stykker kommer fra pløjelaget, og er således ikke på plads i stratigrafien. Det gælder f. eks. mønsterne fra Toftegård og Kastanjehøj ved Køge. På førstnævnte plads kan vi dog se en koncentration af rige fund, heriblandt mønster, omkring hovedhuset. På andre pladser stammer nogle stykker fra kulturlagene. Således er der fundet en nordisk 900-tals mønt og en tysk 1000-tals mønt på et staldgulv under Vorbasse-udgravningerne (FP 3919; Bendixen 1988, s. 47, nr. 18). Ved Roskilde Museums undersøgelse af Mysselhøj, Gl. Lejre (AUD 1988, 51) blev der fundet en arabisk mønt i fyldlaget i et grubehus (FP 4103; Kromann 1985, nr. 17). En nordisk efterligning af Karl den Stores Dorestadsudmøntning kom frem ved detektorafsgning ved siden af en hustomt sammested (FP 4949). En Hardeknud mønt og en mønt fra Worms fra starten af 1000-tallet kommer fra et og samme kulturlag med skår, brændt lerklining, affald fra bly- og bronzestøbning på Tingård i Thy. Det ser ud som mønsterne tilstedevarelse i dette lag skal tolkes som resultatet af tab i forbindelse med den aktivitet, der fandt sted på stedet (inf. Jens-Henrik Bech, Museet for Thy og Vester

4. Ulla Silvegren gav en introduktion til møntfundene ved et symposium i Oslo i november 1998, se *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, 1999, s. 49-50.

mønt igen, og hvor det overleverede materiale derfor kun udgør restgruppen, som man ikke har kunnet finde igen.

Et vist antal mønter findes i kirker (Jensen 1993, s. 253-254). Kirkegulvene har som bekendt givet mængdevæs af mønter siden indførelsen af det såkaldte harpecirkulære i 1950'erne (Jensen 1977). Det drejer sig sandsynligvis om tab i forbindelse med ofringer eller betalinger i kirken, men kan også stamme fra omrodede grave (Klackenberg 1992). Det samme gælder mønter fra kirkegården. Disse fund er i sagens natur fra sidste del af vikingetiden, hvor kristendommen havde vundet fodfæste i landet. Fund fra vikingetiden spiller en forsvindende lille rolle blandt massen af kirkegulvsfund, hvor middelalderens og nyere tids mønter fuldstændigt dominerer. Derimod har kirkegulvsfundene indtil i brugtagningen af detektoren o. 1980 spillet en uforholdsmaessig stor rolle blandt enkeltfundene (4 ud af 16 enkeltfund af tyske mønter gjort i årene 1940-1980, Jensen 1993, s. 253). Dette afspejler naturligvis ikke forhold i fortiden, men den ekstra store indsats, man gjorde fra 1950'erne for at bjærgen denne fundgruppe.

På Toftegårdpladsen ved Køge var der en mønt i et stolpehul fra et hus. Det kan være et offer nedlagt i forbindelsen med bygningen af huset, men det kan selvfølgelig også være et tilfældigt tab (inf. S. Å. Tornbjerg). Offerfund i forbindelse med bygninger er forholdsvis hyppige. Det kendeste eksempel er nok skattekundet i fundamentet til den ældste Sct. Jørgensbjerg Kirke i Roskilde (Jensen 1995) - endnu et eksempel på, at enkeltfund og skattekund fra samme slags arkæologisk kontekst skal tolkes på samme måde.

BOPLADESFUND OG MAGTCENTRE

Mønter findes ofte i tilknytning til bopladsen. På Køge-kanten er der udgravet en del vikingetidsbopladsen de sidste år. Der tegner sig et tydeligt billede af 2 forskellige typer bopladsen. På den ene side rige bopladsen, som f. eks. Toftegård (Strø sogn, KØM 1699) og Kastanje-høj (Strø sogn, KØM 2040) med mange metalgenstande, både af bronze og ædelmetal, samt importvarer såsom glas. På den anden side "almindelige" bopladsen, som f. eks. Bøgelund (Varpelev sogn, KØM 1200), hvor der trods omfattende udgravnninger og detektorafsøgninger kun blev fundet få metalgenstande udelukkende i bronze og ingen importvarer. Mønter findes her kun på de rige bopladsen (inf. S. Å. Tornbjerg).

En angel-saksisk penning fra Eadwig (959-975) blev fundet 15 cm foran en kvindes ansigt ved Stengade på Langeland (FP 3213; Kromann 1976; Grinder-Hansen 1988, s. 119).

En dirhem præget i Samarkand i 945/946 lå på skelettets hofte i en grav ved Lindelse på Langeland (FP 4680; Kromann 1990, nr. 3).

Kun mønter fundne i tilknytning til skelettet kan medregnes som gravmønter, hvorimod mønter i gravfylden teoretisk kan være sekundære fund fra den omliggende jord. Små skattefund findes også af og til i grave, såsom i Brandstrup ved Viborg (FP 2361; Bendixen 1988, nr. 12-14), på Lindholm Høje ved Ålborg (FP 2410; Kromann 1985, nr. 7; Nielsen u. år., s. 37), Nordenbrogård (FP 3870; Kromann 1985, nr. 12) og Stengade på Langeland (FP 3263; Kromann 1976 og 1985, nr. 13; Grinder-Hansen 1988, s. 119). Skattefund og enkeltfund kan altså godt have haft samme funktion, men det er alligevel vigtigt at skelne mellem dem, når man skal opregne antal fund. Ellers kunne et enkelt skattefund helt forvrænge fordelingsbilledet.

Gravfund er helt klart resultatet af en bevidst nedlæggelsehandling med rituelt indhold. Skikken findes både før og efter overgangen til kristendommen. Det har dog ikke været en obligatorisk del af begravelsesritualet, idet mange grave er uden mønter. På den tidlig-middelalderlige kirkegård i Lovby ved Horsens er der ikke en eneste mønt i 600 grave (Grinder-Hansen 1988; Grinder-Hansen 1995). Af Kjølvejens 112 grave indeholdt således kun én grav en mønt (Bendixen 1988, s. 47). Den største koncentration findes på de bornholmske gravpladser Runegård (FP 4058), Nordre Grødbygård (under bestemmelse, mønter i omkring 15% af gravene) og Munkegård (FP 5946), som er under bearbejdning i arkæologisk henseende af Hanne Wagnkilde. Også på gravpladsen i Löddecköpinge i Skåne blev der fundet forholdsvis mange mønter. Gravpladsen var dog temmelig betydelig, så der er faktisk kun fundet mønter i 1% af gravene (Galster og Jensen 1980).

Mønten blev nedlagt i graven uden hensigt om at få den tilbage. De nedlagte mønter ligger således i principippet i jorden indtil de bliver fundet af arkæologen (med mindre gravpladsen stadig er i brug (moderne kirkegårde), hvorved gamle grave ofte bliver forstyrret af nye). Denne fundgruppe er derfor sikkert overrepræsenteret i forhold til gruppen af tilfældige tab, hvor man jo af gode grunde forsøgte at finde den tabte

den er præget. Mønten bærer ligeledes en række spor af brug efter udstedelsen. Graden af slid angiver omløbslængde og -intensitet. Mønten kan også have været utsat for en række indgreb af brugerne ("sekundær behandling"): for vikingetidens vedkommende kan det typisk være ridser eller stik med kniv (hhv. "nicks" og "pecks") eller bøjning for at prøve metallets lødighed. Disse "sekundærbehandlinger" viser, at man har været interesseret i mønternes metalkvalitet, hvilket tyder på, at man har brugt stykkerne som betalingsmiddel. Man finder ofte fragmenterede mønter, til tider i helt ekstrem grad (Rispling 1998). Det tolkes som, at man havde behov for mindre enheder til betaling af en bestemt vægt, og er således også et tegn på økonomisk brug af mønter. Skattefundene består af mønter af forskellig oprindelse, hele og itubrudte smykker og barer. Man må således forestille sig, at disse genstande blev brugt efter vægt og ikke efter antal, som det ville være tilfældet i en egentlig møntøkonomi. En sådan opstår først hen mod slutningen af 1000-tallet.

Man finder ofte mønter, der er lavet om til smykker, som f. eks. stykket med en nitte fundet i Inderste Mose, Ishøj (FP 5831). Mønten er således i principippet fjernet fra sin egentlige funktion som betalingsmiddel. Men som vi lige har set, blev smykker i vikingetiden også brugt til værdiopbevaring og betaling, så skellet var ikke så stort, som vi umiddelbart tror idag.

GRAV- OG KIRKEFUND

Hvad angår fundstedtyper, er variationen stor. Mønter optræder jævnligt i grave. Her er en række eksempler:

En såkaldt Hedebymønt af ansigt/hjort-typen, præget i 800-tallet i en grav på gravpladsen Træhede i Sønderjylland (FP 4479; Bendixen 1988, nr. 9).

En nordisk efterligning fra 800-tallet af Karl den Stores Dorestadudmøntning i en brandgrav på Lindholm Høje ved Ålborg (FP 2384; Bendixen 1988, nr. 11).

En nordisk efterligning fra 900-tallet af Karl den Stores Dorestadudmøntningved befandt sig i et lille skrin i en grav Kjølvejen ved Randers (FP 4481; Bendixen 1988, nr. 17).

at bjærge samtlige mønter fra et skattefund, der er blevet spredt af ploven. Plovens vending af jorden bringer hvert år flere mønter op til overfladen, som før lå for dybt til at kunne nås med detektoren (Watt 1997 og under udgivelse). Heldigvis indmåler dygtige detektoramatører oftest det nøjagtige fundsted for hvert enkelt stykke, hvilket tillader en minutiøs gennemgang af fundspredningen, der sammenholdt med møntbestemmelserne kan afgøre – eller rettere sandsynliggøre – om der er tale om enkeltfund eller mønter fra skattefundet. Dette arbejde er endnu ikke tilendebragt, især ikke for de rige bornholmske fund. Bornholms Museum og Den kongelige Mønt- og Medaillesamling planlægger at udføre dette arbejde over de næste år. For mønternes vedkommende er det tanken at det skal munde ud i en fortsættelse til Georg Galsters standardværk om bornholmske møntfund fra vikingetiden (Galster 1980).

I stedet for at forsøge at lave en liste over enkeltfund, der ville være mangelfuld og behæftet med usikkerhed fra begyndelsen, vil jeg her nøjes med at konstatere, at enkeltfundene nu er så talrige, at man ikke længere bare kan afskrive dem som tilfældigheder uden statistisk betydning. De må, som Jørgen Steen Jensen slog fast i 1994 (Jensen 1994), nødvendigvis afspejle en form for møntbrug i vikingetidens samfund.

MØNTBRUG

Spørgsmålet er så, hvad mønterne blev brugt til. Er de tabt eller nedlagt? Indgik de i handel eller ritualer? Mulighederne er mange. Det er endnu for tidligt at forsøge sig med en overordnet tolkning, men måske kan udvalgte eksempler kaste lys over fænomenet. En mønts fysiske fremtoning kan sige noget om dens brug. Men det er især fundsted og -situation, der kan belyse den situation, hvori mønten blev brugt, da den blev tabt eller ofret. Både fundstedets karakter (boplads, gravplads etc.) og den mikrostratigrafiske position (beboelseslag, bygningslag, affaldsgruber, sekundære lag etc.) er vigtige. Jeg benytter derfor hovedsagligt eksempler fra egentlige arkæologiske udgravninger. Det skal understreges, at eksemplerne er valgt tilfældigt, og de er således ikke nødvendigvis repræsentative. Det rige bornholmske materiale er i særdeleshed underrepræsenteret af de ovenfor omtalte grunde.

Først mønternes fysiske fremtoning. En mønt bærer et præg, som mere eller mindre direkte og præcist angiver, hvor, hvornår og af hvem

- " -	1966-1985	5	BENDIXEN 1988 ³⁾
ARABERRI- GERNE	-1938	CA. 10	GALSTER 1938
- " -	1938-1985	21 + 2?	KROMANN 1985
- " -	1985-1989	12	KROMANN 1990

Der er til forskellige tider lavet oversigter over fund af mønter fra bestemte prægeregioner. Disse lister dækker også skattefund, og nogle er for summariske til at udskille løsfund fra skattefund. Det er dog stort set muligt at få et overblik over enkeltfund indtil ca. 1985/90 (tabel 3).

Mange nye fund er gjort siden disse lister blev trykt. Den kongelige Mønt- og Medaillesamling udgiver hvert år lister over nybestemte fund i *Arkæologiske Udgavninger i Danmark*. På nuværende tidspunkt er det imidlertid ikke muligt at give en fuldstændig liste over enkeltfund. Det skyldes, at fundomstændighederne ikke altid tillader at skelne mellem spredte enkeltfund i pløjelaget og mønter fra en opplojet skat. Denne skelnen er gjort sværere ved den indsigt, arkæologiske undersøgelser af fundstederne har givet. Det viser sig nemlig, at i modsætning til, hvad man hidtil troede, kommer skattefund ofte fra selve bopladsen, tit endda fra det indre af husene. Dette blev først påvist på Gotland (Östergren 1989). Nylige danske eksempler er en skat af arabiske mønter fra pløjelaget over et langhus ved Toftegård, Strø sogn, udgravet ved Svend Åge Tornbjerg, Køge Museum (AUD 1996, 127 og 1997, 140 samt inf. S. Å. Tornbjerg) og en efterundersøgelse af fundstedet for skatten fra 1932 ved Hesselbjerg, Randlev sogn, udgravet ved Jens Jeppesen, Forhistorisk Museum Moesgaard (AUD 1997, 318. Grubehuset hvorfra skatten stammede fremkom ved 1998-gravningen, inf. Jens Jeppesen). Der findes dog også eksempler på skatte fra udkanten af eller ligefrem udenfor bopladsen (inf. F. O. Nielsen, H. Wagnkilde og M. Watt, Bornholms Museum). Det tager ofte flere år

3. Listen starter ca. 1950. Den dækker ligeledes 2 af de 4 mønter, som Malmer 1966 beskriver.

1950-1959	2	0	0
1960-1969	2	0	0
1970-1979	4	3	0
1980-1990	25	8	15

Tallene er beregnet efter Kromann 1985 og 1990 og Jensen 1993, s. 251. Udgravningsfund indeholder et antal detektorfund gjort af professionelle arkæologer.

Tabel 3. Udgivne oversigter over enkeltfundne mønter i Danmark (nuv. grænser) fra perioden ca. 800-ca. 1075

Prægeregion	Fundperiode	Antal	Reference
TYSKLAND	1940-1990	45	JENSEN 1993
ENGLAND	-1964	14 + 2?	GALSTÉR 1964, s. 25-41
- " -	1964-1986	3	JONSSON 1986, s. 31- 34 ¹
KAROLINGER -RIGET	-1951	3	GALSTER 1951, s. 39
- " -	1951-1985	5 + 2?	BENDIXEN 1988
NORDEN FØR ÅR 1000	-1966	4	MALMER 1966, s. 264- 274 ²

1. Dækker også perioden før 1964. Medtager kun publicerede fund.

2. Brita Malmer forbereder en opdateret liste.

vikingetidsmønter hyppigere, både i de egentlige udgravninger og blandt detektoramatørernes fund. Også den nyopståede interesse blandt arkæologer for bopladsudgravnninger gav mange fund. Tabel 1 og 2 viser udviklingen i antallet af fund af hhv. tyske og arabiske mønter, og de karolingiske, engelske og nordiske mønter har gennemgået en lignende udvikling (tabel 3; Jensen 1993, s. 251).

Tabel 1. Enkeltfund af tyske vikingetidsmønter i Danmark (nuv. grænser), fordelt på tiår.

Årti	Antal fund	- heraf udgravningsfund	- heraf detektorfund gjort af amatører
FØR 1940	9	-	-
1940-1949	3	3	0
1950-1959	7	5	0
1960-1969	3	2	0
1970-1979	3	2	0
1980-1990	29	9	18

Tallene er beregnet efter Jensen 1993, s. 251, 253-254.
Udgravningsfund indeholder et antal detektorfund gjort af professionelle arkæologer samt kirkegulvsmønter.

Tabel 2. Enkeltfund af arabiske vikingetidsmønter i Danmark (nuv. grænser), fordelt på tiår.

Årti	Antal fund	- heraf udgravningsfund	- heraf detektorfund gjort af amatører
FØR 1940	C.A. 10	-	-
1940-1949	2	0	0

Når det kommer til tolkningen af fund, er kombinationsmulighederne således mange. Det har imidlertid vist sig i praksis, at løsfund som regel afspejler tilfældige tab ved dagligdags brug af mønter og skattefund opsparing af værdier. Det bliver især klart, når man ser på fund fra perioder, hvor man - i modsætning til i vikingetiden - både havde små og store møntenheder. Her finder man de store mønter i skattefundene og de små blandt enkeltfundene.

Studiet af enkeltfund giver således et selvstændigt og originalt bidrag til forståelsen af møntomløbet i en given periode.

MØNTFUND OG VIKINGETIDENS ØKONOMISKE SYSTEM

Indtil for få år siden var møntfundsituationen for vikingetiden klar: skattefundene var mange og store (Skovmand 1942; Galster 1980; Jensen et. al. 1992), enkeltfundene så få, at de ikke rigtigt talte (tabel 1 og 2). De fleste mønter var af forskellig udenlandsk oprindelse. Dette stod i kontrast til situationen for middelalderens vedkommende, hvor skattefundene gennemgående var mindre, enkeltfundene flere og mønterne næsten udelukkende indenlandske.

Denne tingenes tilstand kan, groft forenklet, passe ind i den opfattelse af møntbrug i vikingetiden, der har været gængs de sidste par årtier: mønterne havde en meget lav omløbshastighed, idet deres funktion var at være objekt for gavegivning mellem stormænd, der hermed bandtes sammen i sociale bånd og alliancer (Hedeager 1994). Skattefund var ophobning af rigdomme, der ikke kunne bruges særligt ofte, fordi gavegivning ikke fandt sted dagligt. Det blev forsøgt at bortforklare i alt fald nogle af enkeltfundene som mønter, der egentligt stammede fra skattefund, der var blevet spredt ved pløjning, jordarbejde eller på anden vis. I middelalderen ændrede mønterne funktion, idet de nu brugtes til egentlig handel. Derfor var deres omløbshastighed større. De hyppige enkeltfund er udtryk for tab af mønter under denne mere intensive brug. Skattefundene bliver færre, fordi man bruger mønterne i stedet for at gemme dem. Dette så meget desto mere, som mønternes gyldighedsperiode ofte var begrænset og det således ikke kunne betale sig at gemme dem i længere tid (Jensen 1996; Grinder-Hansen 1997).

METALDETEKTOR OG ENKELTFUND

Så kom metaldetektoren. På møntområdet, som på så mange andre områder, medførte den en revolution. Pludselig blev enkeltfund af

ENKELTFUNDNE MØNTER
FRA VIKINGETIDEN

Foreløbige betragtninger

Jens Christian Moesgaard

ENKELTFUND OG SKATTEFUND

I ndenfor studiet af møntfund opererer man med to hovedkategorier: skattefund og enkelfund (sidstnævnte også kaldet strøfund eller løsfund). Definitionen på et skattefund er to eller flere mønter fundet i en arkæologisk sammenhæng, der viser, at de er tabt eller nedlagt sammen. Enkelfund er tilsvarende en mønt fundet alene. Fund af flere mønter på samme sted, men i forskellige arkæologiske kontekster, der viser, at de ikke er tabt/nedlagt sammen, skal betragtes som en serie enkelfund. Man kalder til tider denne delkategori for ophobede fund (Mørkholm 1976).

Denne opdeling har den fordel at være enkel og entydig i langt de fleste tilfælde (det sker dog, at det kan være svært ud fra en gammel fundpublikation at rubricere et givet fund, eller at der ved en opplojet skat kan være tvivl om enkelte mønters tilhørsforhold til den, se nedenfor). Derimod siger opdelingen ikke nødvendigvis noget om grunden til, at mønterne befinner sig i jorden. Både enkelfund og skatte kan være tilfældige tab - en enkelt mønt eller en tabt pung med flere mønter. Begge kategorier kan også være bevidste nedlæggelser fra ejerens side - f. eks. en enkelt mønt i en grav eller en bortgemt opsparing i en krukke. For de bevidste nedlæggelser gælder desuden, at de enten kan være nedlagt med den hensigt, at de skulle findes igen - typisk en bortgemt opsparing - eller at de ikke skulle findes igen - typisk en rituel nedlæggelse som f. eks. et bygningsoffer.

- Stenberger, M. 1958. *Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit I. Text.* Stockholm.
- Steuer, H. 1978. Geldgeschäfte und Hoheitsrechte im Vergleich zwischen Ostseeländern und islamischer Welt. *Zeitschrift für Archäologie* 12.
- Steuer, H. 1987. Gewichtgeldwirtschaften im frühgeschichtlichen Europa. Feinwaagen und Gewichte als Quellen zur Währungsgeschichte. In: Düwel, K. J., Siems, H. & Timpe, D. (eds.), *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa*. Göttingen.
- Tegengren, H. 1962. Valrosstanden i världshandeln. *Nordenskiöldsmuseums tidskrift* XXII.
- Warnke, C. 1987. Der Handel mit Wachs zwischen Ost- und Westeuropa im frühen Mittelalter. In: Düwel, K. J., Siems, H. & Timpe, D. (eds.), *Untersuchungen zur Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa*. Göttingen.
- Werbart, B. 1998. *Archaeology and Cultural Identity. Russia - Crimea - Khazars. New Archaeological Discoveries and Theories*. Studia z dziejów cywilizacji. Warszawa.

- Kotjar, N.F. 1994. *Severo-russkiye "Tjernigovskiy" monetnye grivny-Drevnejsjije gosudarstva vostoyynoj Jevropy*. Moskva archeografite-skij Tsentr. Moskva.
- Kromann, A. & Roesdahl, E. 1996. Vikingerne og de islamiske lande. *Den Arabiske Rejse. Danske forbindelser med den islamiske verden gennem 1000 år*. Mortensen, P., Folsach, K.v. & Lundbak. T. (eds.). Århus.
- Lombard, M. 1992. *Blütezeit des Islam. Eine Wirtschafts- und Kulturschicht 8.-11. Jahrhundert*. Frankfurt/M.
- Martin, J. 1986. *Treasure of the Land of Darkness. The fur trade and its significance for medieval Russia*. Cambridge.
- Munksgaard, E. 1963. Skattefundet fra Duesminde. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1962.
- Munksgaard, E. 1965. Det andet skattefund fra Duesminde. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1963.
- Munksgaard, E. 1980. Justerede ringe af ædelmetal fra germansk jernalder og vikingetid. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1978.
- Nazarenko, A. V. 1994. *Proiskhozdeniye drevnerusskogo denez-no-vesovogo stjota. Drevnejsjije gosudarstva vostoyynoj Jevropy*. Moskva archeografiteskij Tsentr. Moskva.
- Noonan, T. 1987. *The Monetary History of Kiev in the Pre-Mongol Period*. Harvard Ukrainian Studies, Vol. XI, Nr 3/4.
- Noonan, T. 1994. The Vikings in the East: Coins and Commerce. *Developments around the Baltic and the North Sea in the Viking Age*, ed. B. Ambrosiani & H. Clarke. The Twelfth Viking Congress. Birka Studies, volume 3. Stockholm.
- Nosov, E. 1993. Emergence of Early Towns in Northern Russia. *Cultural Transformations and Interactions in Eastern Europe*, Chapman, J. & Dolukhanov, P. (eds.). Avebury.
- Roesdahl, E. 1996. *Vikingernes Verden*. København.
- Sperber, E. 1996. *Balances, Weights and Weighting in Ancient and Early Medieval Sweden*. Stockholm.
- Steen Jensen, J. & Kromann, A. 1998. Cufic Coins in Denmark. *Byzantium and Islam in Scandinavia*. Piltz, E. (ed.). Jonsered.
- Stenberger, M. 1947. *Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit II. Fundbeschreibung und Tafeln*. Stockholm.

efterföljare i det senare konstantverket. Rimligtvis är de att uppfatta som införda betalningsmedel i stora enheter.

Vem har då tillverkat dem och varför? Den frågan är svår eller omöjlig att besvara. Fekhner, som jag refererade till tidigare, framhäller ju att halsringen inte är en smyckeform med långa traditioner i det ryska området. Ringarna är standardiserat tillverkade, så att man närmast kommer att tänka på mynt auktoriserade av någon myndighet. Vid Volga och i Skandinavien har ringarna inte haft monetär funktion. Frågan är om inte det standardiserade utförandet och framför allt den standardiserade vikten haft större betydelse för dem som förmedlat ringarna än för mottagarna. Exakta viktsystem och kubooktaediska vikter fanns hos araberna. Jag håller det inte för osannolikt att ringarnas ursprung ska sökas betydligt längre söderut än vad deras nutida spridningsbild anger.

REFERENSER

- Arne, T. J. 1914. *La Suede et l'Orient*. Uppsala.
- Brather, S. 1996. Frühmittelalterliche Dirham-Schatzfunde in Europa. Probleme ihrer wirtschaftsgeschichtlichen Interpretation aus archäologischer Perspektive. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters*, Jahrg. 23/24, 1995/96.
- Dolukhanov, P. 1996. *The Early Slavs. Eastern Europe from the Initial Settlement to the Kievan Rus*. London & New York.
- Fekhner, M. V. 1967. *Sheynyे grivny. Ocherki po istorii russkoy derevni X-XIII v.v.* Moskva.
- Gurevitj, A. 1979. *Feodalismens uppkomst i Västeuropa*. Borås.
- Haussig, H-W. 1987. Die Praxis des Warenaustausches im Warägerhandel mit den chasarischen Märkten Sarkel und Itil. In: Düwel, K. J., Siems, H. & Timpe, D. (eds.), *Untersuchungen zur Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa*. Göttingen.
- Härdh, B. 1996. *Silver in the Viking Age*. Lund.
- Jansson, I. 1989. *Wikingerzeitlicher orientalischer Import in Skandinavien*. Bericht der Römisch-Germanische Kommission, Bd. 69, 1988.

uttryck för handel i stor skala. Ringarna passar också mycket väl in i bilden av handel med slavar, pälsverk och andra råvaror (Hårdh 1996:179). Depåerna av flera ringar tillsammans t.ex. i Vijatkadistriktet kan mycket väl ses som resultat av handelsexpeditioner eller "poludia", alltså den form av skatteindrivning som beskrivs av kejsar Konstantin i *De administrando imperii*. Ringarna kan ha varit en ersättning till någon lokal potentat som organiserade insamlingen av eftertraktade varor inom sitt revir.

Det finns en del detaljer i materialet av ringar som kan vara värd att uppmärksamma. Ringarna tycks inte ha cirkulerat i någon nämnvärd utsträckning, varken i Ryssland eller i Skandinavien. Utmärkande för depåer med flera ringar är att ringarna sines emellan är närmast identiska beträffande strieringens utseende, knopparnas och hakarnas form samt stämpelornamentik. Det ser ut som om de tillverkats av en och samma person eller av personer i nära kontakt med varandra. De har däremed inte fungerat som pengar i någon större utsträckning inom de områden där de hittats. Det är snarare fråga om förmögenhetsbildning. Följer vi Gurevitj's tankar kan de ha fungerat som prestigefyllda gåvor till allierade personer (Gurevitj 1979:77).

Ringarna tycks främst vara förknippade med abbasidiska dirhemer och därmed tillhörta tiden före det stora inflödet av samanider till Nordeuropa. I Danmark men också på Östersjöarna skiljer fynden med ringar och tackor ut sig som en distinkt grupp, vars föremålstyper aldrig blandas med former, som är utmärkande 900-talets blandade skattfynd. Dessa fynd består av arabiska mynt, bitsilver samt smycken av olika slag av klart skandinavisk tillverkning. De är ett tydligt resultat av den stora arabiska myntinförseln i början av 900-talet och mynten har utgjort råmaterialet i en omfattande inhemsksmyckeproduktion av typiska skandinaviska former, twinnade ringar och filigranarbeten.

Går vi tillbaka till de permiska ringarna och deras mindre släktingar ser vi att de tillverkats i en helt annan tradition. Strieringen av ringkroppen är ofta minutiöst utförd på ett sätt att de nästan ser maskingjorda ut. Ryska kolleger har antagit att en refflad ten upphettats och sedan vridits. Detta förfaringssätt är, så vitt jag vet, inte tillämpat i skandinaviskt silverhantverk under vikingatid. Jag tror en rimlig slutsats är att ett distinkt och självständig silverhantverk utvecklats i Skandinavien i början till mitten av 900-talet i och med den rikliga tillgången på silver. Spiralringarna med sin främmande tradition har inte avsatt några

ofta ornerade med punkter eller cirklar exakt som vikterna och anger också säkerligen ett samband mellan ringarna och viktssystem.

I Ryssland har tackor av standardiserad form och vikt användts som betalningsmedel under perioden A.D. 1000-1400. Tackorna är grovt utformade och har bara den standardiserade vikten gemensam med de permiska ringarna. Tackor är också kända från äldre depåfynd, från 800-talet men tycks då inte vara standardiserade till vikt (Noonan 1987:403). För övrigt var betalningsmedlen vid denna tid totalt dominerade av arabiska mynt (Kotljär 1994:81). Det är emellertid då, på 800-talet som vi, vid sidan av de arabiska mynten finner de välgjorda och viktanpassade permiska ringarna. Fekhner menar emellertid att halsringar vanligtvis inte användes av den ryska befolkningen före 1000-talet (Fekhner 1967:56). Silverringarna förefaller därmed vara isolerade i sin omgivning. De viktanpassade tackorna uppträder i nära samband med de gammalryska handelscentra Kiev och Novgorod. De betydligt äldre permiska ringarna har sin huvudsakliga utbredning i skogsområdena norr om Bulgar. De representerar en ny form av pengar i form av smycken som ett bekvämt betalningsmedel i stora enheter. De är sannolikt ett resultat av det kosmopolitiska handelsnätverket utmärkande för tiden och regionen. Stämmer Fekhnerns påpekande är det också en främmande form som införts till Ryssland, kanske söderifrån.

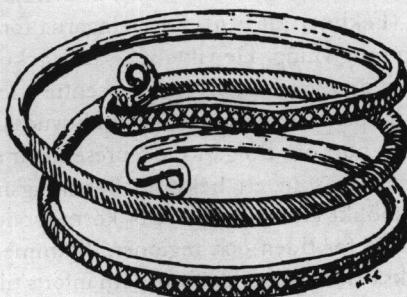
Enligt Nazarenko fanns det ett nära nog världsvitt samband beträffande pundvikten. Pundets ursprung kan spåras tillbaka till åtminstone det Romerska riket. Det upptogs av Frankerna och enheten 408 gram uppstod i en monetär reform genomförd av Karl den Store (Nazarenko 1994:24). Avgörande var att denna enhet också kunde anknytas till vikten hos arabiska och bysantinska guldenheter, dinaren och nomisman (Nazarenko 1994:30). En rysk enhet på 51 gram infördes, enligt Janin, eftersom den gjorde det möjligt att få en anpassning till enheter som användes i den västeuropeiska handeln, d.v.s. pundet på 408 gram och markvikten på 204 gram (Nazarenko 1994:21 och cit. lit.). De små spiralringarna från danskt område och från Gotland kan på detta sätt fogas in i ett väldigt sammanhang, som geografiskt sträcker sig till de ryska skogarna och till det Abbasidiska kalifatet och som metrologiskt visar släktskap med romerska, karolingiska, bysantinska, arabiska och ryska viktssystem.

I ett annat sammanhang har jag hävdat att såväl tackor som spiralringar är betalningsmedel, pengar, i stora enheter, som också är

enklare med hakar och framför allt är vikten annorlunda (Fig. 4). Dessa ringar är också klart viktanpassade, de väger ca 50 gram eller, mer sällan ca. 100 gram i kontrast till sina tyngre släktingar (Munksgaard 1963; 1965; Hårdh 1996:139). Det har varit en omfattande diskussion om huruvida dessa ringar är skandinaviska kopior av de ryska ringarna eller om de är importerade från österifrån. Den enhetliga utformningen och den uppenbara viktanpassningen anger att också dessa ringar är värdeenheter, ett slags pengar. Viktigt i detta sammanhang är att de fullständigt överensstämmer med den ryska grivnavikten. Antingen de är tillverkade i Skandinavien eller inte visar de ett otvivelaktigt samband med de östliga viktsystemen.

Steuer har påvisat, i en omfattande genomgång av vikter och vågar från järnåldern, hur Skandinavien och Östersjöområdet var starkt influerade av arabiska viktsystem, särskilt under 800-talet och i tidigt 900-tal. Längre fram i tiden är detta samband mindre klart (Steuer 1978; 1987:479; 463). Det är också under denna tid som arabiskt silver i form av dirhemer når dessa områden i väldiga kvantiteter. I norr blir man alltså medveten om ekonomiskt bruk av silver och exakta viktsystem på samma gång.

En gängse typ av vikter i skandinavisk vikingatid är den sfäriska med tillplattade poler. Det är inte ovanligt att ornamentiken på de plana ytorna imiterar inskrifterna på dirhemer. En annan typ av vikter, mycket vanlig i Östersjöområdet, men också enligt Steuer en arabisk typ, är kubooktaedern (Steuer 1978; jmf. Sperber 1996:82 f.). En saudisk kollega har muntligt meddelat mig att han grävt fram sådana vikter utanför Rijad med en datering överensstömmende med de skandinaviska. Samma form uppträder också som utsmyckning på vågbalkar och uttrycker sannolikt ett samband. De knoppar som avslutar de tunga spiralringarna har också denna utformning och knoparna är dessutom

FIGUR 4 Spiralring med krokänder. Efter Stenberger 1958.

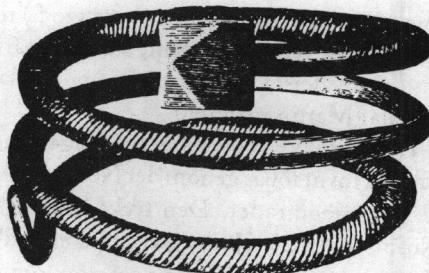
och det finns vidare några på omkring 100 gram. Det finns också ringar, men färre som väger omkring 300 gram. Vidare finns en liten grupp som avviker från detta standardschema. Ringarna i denna grupp är tillverkade med påtagligt mindre omsorg. Ringarnas vikt är klart relaterbar till Arne 1914. Ringarna i denna grupp är klart relaterbar till Arne 1914.

det gammalryska pundets vikt på 408 gram. En fraktion av pundet, $\frac{1}{8}$, d.v.s. 51 gram, kallas grivna vilket betyder halsring, är en ofta förekommande standardvikts. Alltså finns här ett tydligt samband mellan smycken i form av halsringar och betalningsmedel i stora enheter (jmf. Hårdh 1996:137 ff.).

Denna typ av ringar har också påträffats utanför sitt huvudsakliga utbredningsområde. Några är kända från båda sidor av Finska Viken. I Sydkandinavien förekommer de, som spiralringar, på östersjööarna Öland och Gotland. Emellertid saknas de verkliga tungvikten här. Ringarna i Östersjöområdet väger ca 200 gram eller vanligare, 100 gram. De tyngsta ringarna saknas alltså. Till utförandet är de emellertid identiska med sina ryska motsvarigheter (Hårdh 1996:137 ff.). Ett synnerligen intressant fynd här är Asarveskatten från Hemse på Gotland. Den består av sammanlagt drygt 7 kg silver. I fyndet finns 16 permiska ringar, alla mycket enhetligt utförda med regelbunden striering och samma typ av knoppar. Vidare finns enklare former av ringar och en uppsättning tackor (Stenberger 1947:119 ff.). En stor del av dessa är också viktnapassade på samma sätt som de permiska ringarna.

Jylland i Danmark har den sydvästligaste förekomsten av permiska ringar. Fyndet från Erritsø, Vejle amt består av fyra välgjorda permiska ringar och fem stavformiga tackor. Ringarna i de danska fynden överensstämmer i detalj med dem som hittats på Östersjööarna och i Ryssland såväl till utförande som till vikt (Munksgaard 1963; 1980).

Intressant nog finns det också i Skandinavien, på danskt område och på Gotland, en annan typ av spiralringar, som avviker i utförande och vikt även om det är möjligt att hävda att det finns ett samband. Dessa ringar är strierade och stämpelörnerade som de andra men ändarna är

FIGUR 3. Strierad spiralring, "permisk typ." Efter Arne 1914.

stora silverdepåerna (Haussig 1987:530 f.) medan Martin framhåller att pälshandeln var en konstant, ständigt närvarande ekonomisk faktor i Rus och mellersta volgaområdet under alla de århundraden som här är aktuella (Martin 1986:167).

Den berömda Volga-Östersjövögen kan genom koncentrationer av arabiska mynt följas genom det Nordliga eller Novgorod Rus och vidare till Östersjöområdet. Den tycks ha fungerat från slutet av 700-talet (Nosov 1993:252). Haussig visar på en sydligare väg som förde mellan Kiev och Haithabu (Haussig 1987:531, not 16). Under 700-talet utvecklades också städer som centra för handel inom det ryska området med funktion bland annat att fungera som förmedlare mellan det ryska inlandet och kustområdena (Dolukhanov 1996:179).

I Östersjöområdet har hundratusentals dirhemer påträffats. Det finns väldiga koncentrationer i östra Sverige, på Östersjöarna, särskilt på Gotland. I Danmark är dirhemerna färre, men inte desto mindre har över 5000 arabiska mynt påträffats och importen tycks ha börjat strax för mitten av 800-talet (Kromann & Roesdahl 1996:15 f.; Steen Jensen & Kromann 1998:71 f.). Brather framhåller att dirhemerna i norra och östra Europa fick funktionen som "Gewichtsgeld" för utbyte och förmögenhetsbildning men att deras roll som råmaterial också var synnerligen viktig (Brather 1996:117). Noonan framhåller att huvuddelen av dirhemerna i Nordeuropa först och främst var resultat av handel (Noonan 1994:217). Ibn Fadlan framhåller också hur mynt förvandlades till smycken, vilket också har bekräftats genom metallanalyser. Detta gör det sannolikt att t.ex. halsringar lika väl som pälsverk fungerat som betalningsmedel.

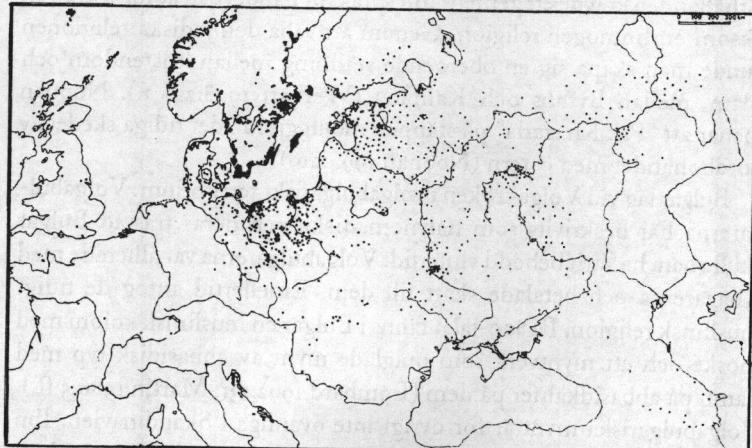
På Khazariskt område är emellertid dirhemdepåerna få. Detta har sin grund i andra transaktionsformer. På Khazariskt territorium liksom längs handelsvägarna från Kiev till Lvov, Krakow, Prag, Regensburg och till Mainz användes systemet med kreditbrev. Detta system var begränsat till judiska handelsmäns bosättningar (Haussig 1987:533 f.).

Så har vi kommit fram till den grupp föremål, som detta föredrag egentligen handlar om, de s.k. permiska ringarna. Dessa tycks ha en koncentrerad förekomst till det inre av Ryssland särskilt till guvernementet Vijatka, norr om Volgakröken. En stor samling av dem finns i Rysslands Statliga Museum i Moskva. Dessa ringar är standardiserade till såväl utförande som vikt (Fig. 3). De största och omsorgsfullast tillverkade väger ca. 400 gram. En stor grupp väger omkring 200 gram

Bulgar som betalningsmedel för pälsverk och slavar från norr. Det finns till och med uppgifter om växelkursen för olika slag av pälsverk gentemot silver (Noonan 1994:216). Bulgar var den nordligaste marknaden i ett väldigt interkontinentalt nätverk och blev en av världens ledande pälsmarknader. "Rus", troligen skandinaver, var en av huvudaktörerna i Bulgars päls handel från tidigt 800-tal och framåt. Nestorskrönikan anger Perm bland flera andra som tributpliktiga till Rus. Via Bulgar handlade Rus med Khazarerna, Bysans och Skandinavien (Martin 1986:5 ff.; 35 ff.).

Kontakterna mellan den muslimska världen och marknaderna runt Volgas källområden markeras av myntfynd (Fig. 2). Här har den stora massan dirhemer hittats och här uppstod de äldsta ryska städerna. Huvuddelen av dirhemdepåerna kommer från detta område och anger att varor som t. ex. bärnsten och slavar fördes söderut längs Volga (Haussig 1987:540). Handelsvägarna kan alltså spåras inte bara genom handelsmäns itinerarier kopplade till geografi och topografi utan också genom spridningen av de arabiska mynten. De anger en monometallisk myntcirculation eftersom de så gott som uteslutande är silvermynt (Lombard 1992:231).

Förekomsten av dirhemfynd visar tydligt var handel med olika slag av lyxvaror bedrevs. Varorna, bärnsten, pälsverk, vax och honung finns beskrivna i källorna och var uppenbarligen viktiga (cf. Warnke 1987). Enligt Haussig kan emellertid bara slavhandel ge förklaringen på de

Figur 2 Dirhemfynd i norra och östra Europa. Efter Jansson 1989.

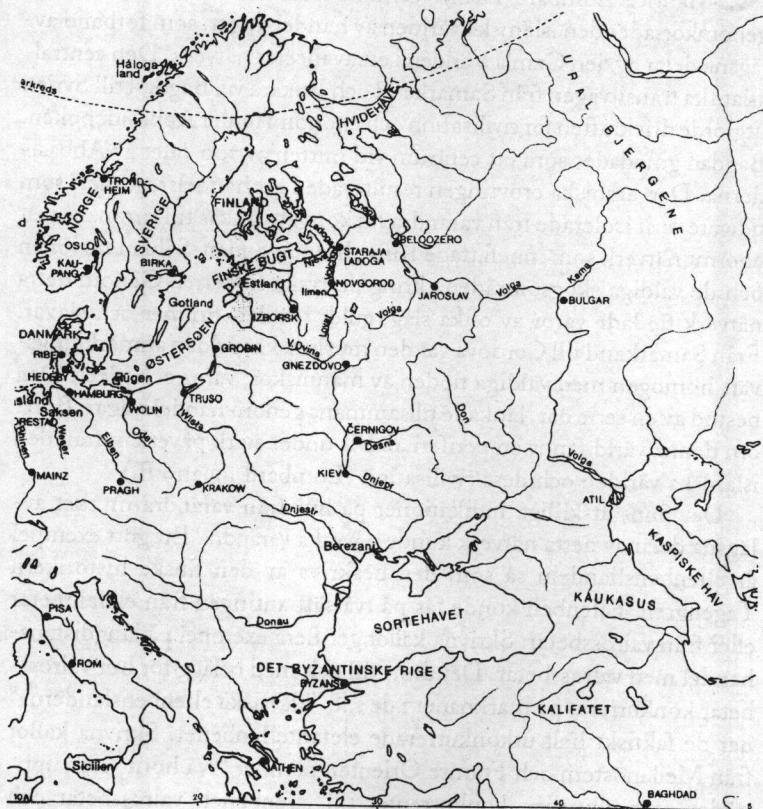
nordvästra sektorn av den muslimska världens handelskontakter, d.v.s. området mellan Kaspiska Havet och Östersjön (Lombard 1992:229 ff.). Huvudvägarna här var de ryska floderna, främst Volga, Don och Dnjepr. Khwarizm nära Aralsjön var ett viktigt centrum, inte minst för slavhandel. Det var en av de viktigaste utgångspunkterna för färder längs Volga mot nordliga områden. Området norr om Svarta Havet och Kaspiska Havet var khazariskt territorium med centra som Sarkel och Itil. Itils exakta lokalisering är okänd men det låg tydligt vid Volga vid korsningen av två huvudvägar, en nordlig gren av Sidenvägen samt floden Volga norrut. Utgrävningar i Sarkel vid Donmynningen har visat att staden besöktes av handelsmän från Mellanöstern och att kamelkaravaner anlände hit vilket har visats av benmaterial (Haussig 1987:539).

Den drivande kraften bakom en stor del av denna handel utgjordes av judiska handelsmän med deras ytterst vidsträckta kontaktnät och avancerade transaktionssystem, som bl.a. innefattade systemet med kreditbrev (Haussig 1987:534). I slutet av 600-talet kontrollerade Khazarerna det vidsträckta stäppområdet mellan Azovska sjön och Kaspiska havet, 700-talets Khazarstat har karakterisrats som hierarkiskt organiserad med en feodalstats grundläggande egenskaper och en viktig politisk kraft i rivalitet med tidens ledande makter (Dolukhanov 1996:172). Khazarerna, som i själva verket bestod av många olika folk, antog på 700-talet den judiska religionen. Nya sociala och ekonomiska förhållanden krävde ett gemensamt språk för handel och administration liksom en homogen religion. Genom att välja den judiska religionen kunde man skapa sig en oberoende ställning mellan kristendom och islam, mellan Bysans och Kalifatet (Werbart 1998:241 f.). Noonan menar att "Pax Khazaria" på stäppen möjliggjorde det tidiga skedet av nordbohandel med östern (Noonan 1994:219).

Bulgar låg vid Volgakröken i volgabulgariskt territorium. Volgabulgarerna har beskrivits som halvnomadiska och deras trästad Bulgar skulle bara ha varit bebodd vintertid. Volgabulgarerna var allierade med Khazarerna och betalade skatt till dem. Emellertid antog de tidigt muslimsk religion. På 800-talet fanns i Bulgar en muslimsk koloni med moské och ett myntverk som präglade mynt av abbasidisk typ med namn på abbasidkalifer på dem (Lombard 1992:231; Martin 1986:5 ff.). Volgabulgariska mynt är för övrigt inte ovanliga i Skandinavien. Ibn Fadlan beskriver i sin rapport från omkring 920 hur silver användes i

valrossbetar. Ett viktigt centrum för denna handel var Bulgar vid Volgakröken. En arabisk källa, troligen från första hälften av 900-talet beskriver expeditioner från Bulgar till Vita Havet för jakt på havsdäggdjur (Tegengren 1962). Elefantelfenbenet kom från Östafrikas kust eller från Indien. Det klassiska centret för handel med elfenben var Bagdad. Lombard beskriver hur den muslimska handeln från 700-talet expandrade längs Indiska Oceanens kuster och längs vägarna till Indien (Lombard 1992:57 ff.). På Afrikas östkust uppstod städer som Mombasa och Barawa och kufiska inskrifter är kända på dessa platser från 700-talet (Tegengren 1962, fig. 19).

Här kommer jag att koncentrera mig på vad Lombard kallar den

Figur 1. Östersjöområdet och Östeuropa. Efter Roesdahl

FJÄRRKONTAKTER FÖR TUSEN ÅR SEDAN

Birgitta Hårdh

Tiden från 700- till 1000-talet kallas av den franske historikern Maurice Lombard Islams Gyllene Tidsålder. Under denna tid genomkorsades den islamska världen av handelsvägar, som förband avlägsna delar av den Gamla Världen i ett avancerat nätverk. Den central-asiatiska transitvägen från Samarkand och Bukara via Bagdad till Syrien utgjorde drivkraften för civilisation och ekonomi under Abbasidepoken. Bagdad grundades som ett centrum vid mitten av 700-talet av Abbasiderna. Den arabiska erövringen resulterade i att handelsregioner, som tidigare varit isolerade från varandra nu kom att länkas tillsammans i ett enormt nätverk som innefattade Kina, Indien, Sudan-Sahara regionen och de väldiga skogsområdena kring de ryska floderna. Genom detta nätverk flödade varor av olika slag, guld, textiler, timmer och slavar. Från Samarkand till Cordova var den muslimska världen anmärkningsvärt homogen med väldiga flöden av människor, varor och idéer. Den bestod av en serie öar, länkade tillsammans genom handelsvägar. Bortom denna värld fanns en periferi, delvis under stark påverkan från den islamska världen och dess civilisation (Lombard 1992:19 ff.).

Det finns åtskilliga indikationer på hur från varandra mycket avlägsna delar av detta nätverk kunde påverka varandra. Ett gott exempel är elfenbenshandeln så som den beskrivs av den finske historikern Tegengren. Elfenben kunde fås på två sätt antingen från elefantbetar eller från valrossbetar. Skrivna källor ger flera exempel på långdistans-handel med valrossbetar. Det finns till och med belägg för hur valrossbetar konkurrerat på marknader i de s.k. "klassiska elfenbensländerna" där de faktiskt helt utkonkurrerade elefantelfenbenet. Skrivna källor från Mellanöstern och Främre Orienten nämner "två horn" som uppträder som allvarliga konkurrenter till elfenbenet, valrossbetar och narvalstand. Arabiska källor redogör för valrossjakt och handel med

FORORD

Det attende tværfaglige vikingesymposium afholdtes på Københavns Universitet den 7. maj 1999. Indlæggene spændte over fjernhandel, numismatik, håndværk og kunst. Samtidig med, at de bragte os fra Norge til fjerne egne af Rusland, viste de, hvor nødvendigt, det er at gå tværfagligt til værks ved studier af vikingetiden: mønster er på en gang omsætningsmidler og kunstgenstande, og armringe er ikke blot smykker, men også betalingsmidler og fremstilles derfor i bestemte vægte.

Bidragyderne kom fra både England, Sverige og Danmark, og vi kan endnu en gang takke Ejner Hansens Forskningsfond for et bidrag til symposiets afholdelse.

Gillian Fellows-Jensen

Niels Lund

INDHOLD

Forord	4
Birgitta Hårdh <i>Fjärrkontakter för tusen år sedan</i>	5
Jens Christian Moesgaard <i>Enkeltfundne mønster fra vikingetiden</i>	17
Maria Cinthio <i>Guldsmed i Lund</i>	35
James Graham-Campbell <i>Rings and Things. Some observations on the Hon board</i>	53

Beretning fra attende tværfaglige vikingesymposium

Redigeret af Gillian Fellows-Jensen og Niels Lund

Udgivet af

Forlaget Hikuin

og

Afdeling for Middelalderarkæologi, Aarhus Universitet

Moesgård, DK-8270 Højbjerg

Bestilles i boghandelen

eller på tlf. 8666 7666, eller på fax 8666 7611

Tilrettelagt af Niels Lund

Trykt hos Det Humanistiske Fakultets Reproduktionsafdeling,
Aarhus Universitet, 1999

ISSN 0900-0895

ISBN 87-90814-02-9

Forsidebillede:

Spænde af bronze fra Lund, jvf. side 42

Beretning fra attende tværfaglige vikingesymposium

Redigeret

af

Gillian Fellows-Jensen

Niels Lund

Forlaget Hikuin og Afdeling for Middelalderarkæologi

Attende tværfaglige
VIKINGESYMPORIUM

Københavns Universitet 1999

Forlaget Hikuin og Afdeling for Middelalderarkæologi